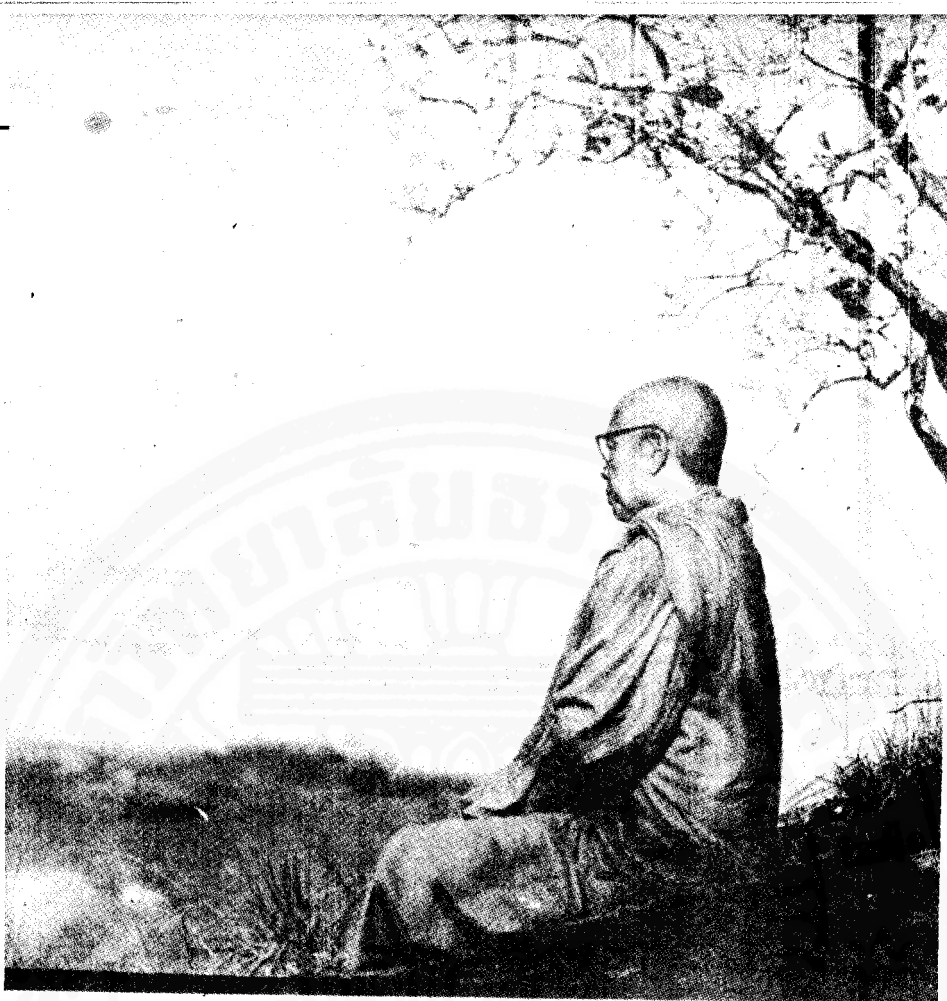

ธรรมะกับการเมือง : ท่านพุทธทาส กับสังคมไทย

เลวี พงศ์พิศ

คณะศิลปศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

นอกนั้น ผู้เขียนพยายามศึกษาอิทธิพลของท่าน พุทธทาสภิกขุต่อปัญญาชนและนักคิดนักเขียนไทยในปัจจุบัน รวมทั้งเสนอข้อคิดเห็นบางประการในเรื่องศาสนา กับสังคม โดยการเปรียบเทียบกับบางแนวทางของศาสนาคริสต์ ซึ่งอาจเป็นประโยชน์เพื่อการศึกษาหาแนวทาง “การประยุกต์” พุทธธรรมกับสังคม

แนวคิดทั่วไปแบบ “ปฏิรูป” ของท่าน พุทธทาส

ประวัติศาสตร์ศาสนาทุกศาสนาชี้ให้เห็นว่า การแตกแยกออกเป็นนิกายต่าง ๆ สำนักต่าง ๆ ส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากความพยายามที่จะกลับไปสู่คำสอนดั้งเดิมซึ่งถูกละเลย เข้าใจและปฏิบัติกัน “ผิด ๆ” ท่านพุทธทาสเอง ซึ่งหลาย ๆ ฝ่ายมักถือว่าเป็น “สำนัก” หรือแม้กระทั่ง “สถาบัน” หนึ่ง (โดยที่ท่านเองไม่เคยชื่นชอบด้วย) ก็เป็นปรากฏการณ์ในลักษณะหนึ่งของประวัติศาสตร์พุทธศาสนา ในสังคมไทยที่ถือกันว่าเป็นสังคมพุทธ ท่านพุทธทาสพบว่า คนไทย “ถือ” พุทธศาสนา แต่มิได้ปฏิบัติอย่างจริงจัง ท่านจึงเห็นว่า แก่นแท้ของศาสนานั้นไม่ได้อยู่ที่ตัวคำสอน “ตัวแท้ของศาสนานั้นเป็นตัวการปฏิบัติ หรือตัวการกระทำอันเป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ หรือสิ่งที่สวดมนต์ ๆ ไม่พึงปรารถนา” ๒

ความจริงความคิดดังกล่าวไม่ใช่เรื่องใหม่ พระภิกษุที่แสดงพระธรรมเทศนาแทบทุกองค์ก็จะพูดเช่นเดียวกันสิ่งที่เด่นเฉพาะในคำสอนดังกล่าวของท่านพุทธทาสอยู่ที่การปฏิบัติของท่านเองประการหนึ่ง และอยู่ที่การตีความหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ เพื่อให้คนราวสทั่วไปปฏิบัติได้โดยไม่ถือว่าเป็นเรื่องของพระเท่านั้นประการหนึ่ง

ในชีวิตส่วนตัวของท่านเราจะพบว่า ท่านไม่เคยศึกษาเล่าเรียนพระธรรมเหมือนพระองค์ท่านอื่น ๆ จนเป็นนักธรรมเอกตามหลักสูตร แม้ว่าจะเคยเข้ามาเรียนในกรุงเทพฯ ถึงสองครั้งตอนยังหนุ่ม แต่ก็อยู่ได้ไม่ถึงบวชสักครั้งก็กลับไปอยู่ที่ไชยา เข้าไปจำวัดอยู่ทั่วต่างไร่ ไร่ ไชยาเป็นเวลาถึงสิบปีเศษ จนคนแถวนั้นเรียกท่านว่า “พระบ้า” ระหว่างนั้น ท่านได้พยายามศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกและพยายามปฏิบัติสิ่งที่เรียนรู้นั้น จนท่าน “รู้แจ้ง

แทงตลอด” ถึงความหมายของศาสนาทั้งสามระดับ คือ ปรีชา ปัญญา ปัญญา คำสอนจากหนังสือ ปฏิบัติ อันเนื่องด้วยการกระทำ และปฏิเวธ อันเป็นผลของการกระทำนั้น^๓

จากนั้นท่านก็สนใจศึกษาแนวคิดและศาสนาอื่นๆ พยายามศึกษาเล่าเรียนภาษาอังกฤษเองเพื่อจะอ่านหนังสือภาษาอังกฤษได้ ท่านพยายามศึกษาความคิดของพุทธศาสนานิกายมหายาน โดยเฉพาะนิกายเซ็น จนกระทั่งได้แปลหนังสือออกมาสองเล่ม คือ *สูตรของเหว่ยหล่าง* และ *คำสอนของอวโง* จากภาษาอังกฤษ^๔

ด้วยอิทธิพลแนวคิดของเซ็น ท่านพยายามเน้น “การเข้าถึงธรรม” (ท่านไม่ชอบใช้คำว่า ไปนิพพาน) ว่าเป็นหน้าที่ของชาวพุทธทุกคน^๕ ไม่ใช่เรื่องของพระภิกษุเท่านั้น เพราะการเข้าถึงธรรมนั้นมีวิธีการอยู่หลายวิธี อาจเข้าถึงทุกขณะปัจจุบันโดยไม่ต้องการฝึกฝนก็เป็นไปได้ ซึ่งก็ไม่ใช่เรื่องง่ายอย่างพูดเท่าใดนัก วิธีการสามัญจึงควรมีการเตรียม การฝึกฝนตามลำดับขั้นต่าง ๆ การที่พระสามารถเข้าถึงธรรมได้ “ง่ายกว่า” ก็เพราะสภาพเงื่อนไขของท่านเอื้ออำนวยมากกว่า แต่คนราวส

๒ พุทธทาสภิกขุ ศาสนาคืออะไร สำนักหนังสือธรรมบูชา กรุงเทพฯ ๒๕๒๐ หน้า ๓

๓ ดู ช.ภ.ท. (รวบรวม) ชีวิตและงานของท่านพุทธทาสภิกขุ กรุงเทพฯ พิมพ์ครั้งที่สาม ๒๕๐๕ ในหนังสือเล่มนี้มีบันทึกความทรงจำของท่านพุทธทาสเองในระยะแรก ๆ ที่อยู่ที่สวนโมกข์ หน้า ๔๘

๔ สำนักหนังสือธรรมบูชา กรุงเทพฯ ๒๕๒๐

๕ ดู พุทธทาสภิกขุ คนถึงธรรม ธรรมถึงคน สำนักหนังสือธรรมบูชา กรุงเทพฯ ๒๕๐๕ “คนที่พูดว่าต้องหนีโลกจึงจะประเสริฐธรรมได้นั้นเป็นคนที่ไม่รู้จักทั้งโลกและทั้งธรรม และเป็นการกล่าวดูหมิ่นธรรมอย่างไม่เป็นธรรมที่สุด ธรรมไม่ได้มีไว้สำหรับให้ใครหนีโลกหรือพ่ายแพ้แก่โลกจนต้องหนีจากโลก ซึ่งมันเป็นเรื่องวุ่นวายมากกว่าขืนกว่าเดิม ธรรมมีอยู่สำหรับให้คนชนะโลกหรืออยู่ในโลกด้วยชัยชนะ....มันที่สุด แต่การที่คนบางคนจะสละเหย้าเรือนไปบวชเป็นนักบวชเพื่อศึกษาหรือเพื่อปฏิบัติธรรมก็ตาม อย่าได้เข้าใจว่าเขาหนีโลกหรือหนีโลกไปหาธรรม มันเพียงแต่เขาหาที่มั่นในโลกเพื่อจะต่อสู้กับโลกนั่นเอง เพราะว่าความเป็นโลกนั้นมันมีอยู่ในตัวเขา” (หน้า ๑๕)

ธรรมดาถ้าจะทำ “ปาฏิหาริย์ของตนอยู่เสมอ”^๖ ได้
เช่นกันหากมีความเพียรพยายาม

เมื่อท่านเน้นการเข้าถึงธรรม ในขณะที่ปัจจุบันว่า
เป็นสิ่งสำคัญที่สุดของการเป็นพุทธ ซึ่งหมายถึง “ผู้ตื่น
อยู่” “ผู้รู้” เรื่องของชาติก่อนชาติหน้าจึงไม่ใช่ประเด็น
ที่ท่านจะพูดถึง นี่คือประเด็นหนึ่งที่ท่านถูกโจมตีมากที่
สุด โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการตีความเรื่องปฏิจลสมุปบาท^๗
ที่แนวอนุรักษนิยมเข้าใจเป็นวัฏจักรที่เกี่ยวเนื่องกับชาติ
ก่อน ชาตินี้และชาติหน้า จากหลักการตีความ
“ภาษาคน-ภาษาธรรม” ท่านพุทธทาสเชื่อว่า ปฏิจลสมุ
บาททางจริงจะเกิดขึ้นชั่วเพียงขณะเดียว ในปัจจุบันนั่นเอง
ได้ “ชาติ” เป็นภาษาคน ภาษาของชีวิตประจำวันซึ่ง

หมายถึงช่วงเวลาก่อนเกิด ขณะที่มีชีวิตอยู่และหลังจาก
ความตาย แต่ “ชาติ” ในภาษาธรรมคือ “ชั่วขณะ”
เท่านั้น ใครที่คิดและทำตัวอย่างสัตว์เดรัจฉาน ก็เกิด
เป็นสัตว์เดรัจฉานในขณะนั้นอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องรอ
“ชาติหน้า”

ลักษณะการตีความเช่นนี้ย่อมกระทบ และขัดแย้ง
กับความคิดและความเชื่อของคนไทยส่วนใหญ่ทั้งพระ
มหาเถระ พระภิกษุทั้งหลายและชาวบ้านธรรมดาทั่วไป
อย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ผู้ที่รับได้ก็คือปัญญาชนและคนรุ่น
ใหม่ที่แสวงหาความหมายใหม่จากสิ่งที่ประเพณีถ่ายทอด
มา ทำให้แบบเอ็กซิสเตนเชียลลิสต์ของท่านพุทธทาสที่เน้น
สภาพของทุกข์ในขณะปัจจุบันและเสนอทางออกเพื่อพบ
ความหมายใหม่จึงเป็นแสงสว่างใหม่สำหรับคนกลุ่มนี้

อาจกล่าวได้ว่า หลักการตีความ “ภาษาคน
-ภาษาธรรม” คือแก่นสำคัญที่สุดที่ท่านพุทธทาสใช้กับ
ทุก ๆ เรื่อง โดยเริ่มเห็นได้ชัดเจนที่สุดเมื่อท่านไปแสดง

๖ ปาฏิหาริย์แห่งการตื่นอยู่เสมอ กลุ่มผู้ออกสมมติสำหรับ
คนหนุ่มสาวที่ปฏิบัติกรในสังคม เป็นหนังสือของ

พระติช นัท ฮันห์ พระภิกษุชาวเวียดนาม แปล
โดยพระประชา ปณณมโม ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของท่านพุทธ
ทาส เป็นแนวเดียวกับที่ท่านพุทธทาสพยายามอธิบาย เช่น
ใน คนถึงธรรม ธรรมถึงคน การทำงานคือการปฏิบัติ
ธรรม หรือเมื่อท่านพูดเรื่องการทวิวิสัยสนาหรือทสามา
คิ โอวาทท่านพุทธทาส (พุทธศาสนจัดพิมพ์ กรุงเทพฯ
๒๕๒๐)

๗ พุทธทาสภิกขุ ปฏิจลสมุปบาทจากพระโอรส “ธรรมโฆษณ
ของพุทธทาส” ฉบับที่ ๒๘ ธรรมทานมูลนิธิ ๒๕๒๒
และ ปฏิจลสมุปบาทคืออะไร สำนักหนังสือธรรมบูชา
หน้า ๑๐๐ “ความเกิดขึ้นแห่งปฏิจลสมุปบาทตลอดทั้งสาย
มันเรขขนาดที่เรากำหนดไม่ได้ เรียกว่าสายฟ้าแลบดีกว่า
ฟ้าแลบแปลบอย่างนี้ เราจะเห็นว่าฟ้าแลบแปลบเดียวเท่า
นั้น ในนั้นจะไม่มีอะไรเป็นระดับ ๆ อยู่ตั้งแต่ ๑-๑๒ ลำดับ
เช่น พอเราโกรธเป็นทุกข์ขึ้นมา แวบเดียวเท่านั้นเราก็
เกิดเป็นทุกข์เสร็จแล้ว เราไม่รู้ว่ามีแวบเดียวขนาดนี้ถึง ๑๐
ระยะ ตั้งแต่วิชา สังขาร วิญญาณ นามรูป หายตนะ
ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ”

๘ ปฏิกริยาตอบโต้แนวคิดของท่านพุทธทาสมีอยู่ในหลาย ๆ
วงการ ที่ออกมาเป็นรูปหนังสือ ก็หนังสือของอภิธรรม
มูลนิธิ ได้ตอบปฐกถาของท่านพุทธทาสภิกขุ พิมพ์ครั้งที่ ๑
พ.ศ. ๒๕๐๘ พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๒๓ หลังจากทพ
อนันต์ได้เขียน คำสอนเคียรติ เพื่อวิจารณ์และ “โจมตี”
ท่านพุทธทาส หลังจากทพอนันต์ได้เข้าร่วมงานกับ
อภิธรรมมูลนิธิ

ปาฐกถาชินแกลร์ ทอมสันที่เชียงใหม่ในปี ๒๕๑๐ โดยให้ชื่อปาฐกถานี้ว่า “คริสต์ธรรม-พุทธธรรม”^๕ ท่านชี้ให้เห็นว่า ความขัดแย้งและความเข้าใจผิดกันระหว่างศาสนาเกิดจากการถือเอาหลักธรรมคำสอนตาม “ตัวอักษร” แบบ “ภาษาคน” แบบ “บุคลาธิษฐาน” อันเป็น “โลกียโวหาร” มากกว่าที่จะเข้าใจแบบ “ภาษาธรรม” “ธรรมาธิษฐาน” และ “โลกุตระโวหาร” ซึ่งหากเข้าใจกันแบบหลังนี้ทุกศาสนาย่อมไม่มีอะไรขัดแย้งกัน เพราะ “พูดภาษาเดียวกัน” คือ ภาษาธรรมนั่นเอง ด้วยเหตุผลเดียวกันนี้ท่านพุทธทาสจึงพูดถึงเรื่อง “ไม่มีศาสนา”^๖ เสมอ โดยที่ท่านเข้าใจว่า ในระดับสูงขึ้นไปแล้ว “ไม่มีศาสนา” ตามแบบที่เข้าใจกันธรรมดาจริงๆ ยิ่งกว่านั้น “ศาสนา” ในลักษณะสถาบันภายนอกยังอาจเป็นอุปสรรคในการปฏิบัติ “ศาสนา” จริง ๆ นั้นด้วย เพราะ “ศาสนา” จริง ๆ นั้น ท่านพุทธทาสได้กลับไปสู่คำสั่งสอนดั้งเดิมของศาสดาว่า พระองค์ไม่เคยใช้คำว่า “ศาสนา” เลย พระองค์ตรัสไว้เพียงแต่ว่า “พรหมจริยปกาเสถ-ท่านทั้งหลายจงไปประกาศพรหมจริย” คำหลังสุดนี้หมายถึง “ชีวิตอันประเสริฐ”^๗ อันได้แก่สิ่งที่เราเรียกกันว่า “ศาสนา” นั่นเอง แต่คนทุกวันนี้ไปยึดมั่นถือมั่นเอาพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ จารูปธรรมภายนอกมากกว่าที่จะเข้าถึงแก่นแท้จนท่านเรียก “ไตรสรณะ” ว่าเป็น “ภูเขาแห่งพุทธธรรม” หรืออุปสรรคที่จะไปถึงธรรมนั่นเอง^๘

ธรรมะ : เป้าหมายสูงสุดของชีวิต

อาจกล่าวได้ว่า แนวคิด คำสอนและการตีความของท่านพุทธทาสรวมอยู่ที่คำว่า “ธรรมะ” คำเดียวก็ว่าได้ เพราะดูเหมือนว่า คำว่า ธรรม นี้จะครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่าง ดังที่ท่านจำแนกความหมายออกมาเป็น ๔ อย่าง คือ “ธรรมชาติ กฎของธรรมชาติ หน้าที่ และผลที่ได้จากธรรมชาติ” ดังคำอธิบายต่อไปนี้

“ความหมายแรกก็คือ หมายถึงทุกสิ่ง เรียกว่า สภาวะธรรม ก็จะเป็นตั้งแต่สิ่งเล็กๆ ไม่มีชีวิต จนกระทั่งสิ่งใหญ่ที่สุด จะมองเห็นหรือไม่มองเห็นก็ตาม นั่นคือสิ่งทุกสิ่ง ความหมายที่สองหมายถึงกฎของมัน กฎธรรมชาติที่เรียกว่าปัจจัยของธรรมชาติ เรียกว่าปัจจัยธรรม เป็นต้นว่า กฎไตรลักษณ์ หรือกฎแห่งกรรมต่าง ๆ ความ

หมายที่สาม คือ หมายถึงการปฏิบัติให้เป็นไปตามกฎของธรรมชาตินั้น เรียกว่า ปฏิบัติธรรม ส่วนมากก็คือ มรรคมีองค์ ๘ ที่มีความหมายที่ลึกเป็นความหมายที่หมายถึงผลที่ได้รับจากการปฏิบัติตามกฎแห่งธรรมะนั้น นี้เรียกว่าปฏิบัติธรรม”^๙

ความเข้าใจเรื่องธรรมเช่นนี้เป็น “จุดยืน” ที่ท่านพุทธทาสมองเรื่องอื่น ๆ ทั้งหมด ดังจะเห็นได้จาก การมองเรื่องการเมืองเป็นตัวอย่าง

“การเมืองคือธรรมในความหมายที่ ๓ ไม่เข้าใจก็ตามเสียแต่เสีย การเมืองคือสิ่งที่เรียกว่าธรรมในความหมายที่สามคือ หน้าที่ ที่นักวาทเพื่อให้อุบัติต้องตามธรรมในความหมายที่ ๒ คือกฎของธรรมชาติ แล้วก็ว่า เพราะว่าทั้งคนทั้งสัตว์นั้นมันคือธรรมในความหมายที่ ๑ คือเป็นตัวธรรมชาติ เมื่อเป็นตัวธรรมชาตินั้นก็หนีกฎธรรมชาติไปไม่พ้น ที่เมื่อปฏิบัติแล้วมันก็จะได้ผล ตามความหมายของคำว่าธรรมในความหมายที่ ๔ คือ ผลจากการปฏิบัติหน้าที่ นี่จึงเห็นได้ว่าสิ่งที่เรียกว่าการเมืองนั้นเกี่ยวพันกันอยู่กับธรรมใน ๔ ความหมายอย่างสนิทแน่นแฟ้น เข้าเกี่ยวกันอย่างที่แยกจากกันไม่ได้....ถ้ามันถึงถึงการเมืองที่ถูกต้องแล้ว มันก็คือธรรมะนั่นเอง”^{๑๐}

ในทำนองเดียวกันนี้ท่านก็พูดถึง “ธรรมในข้อ ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม” “ธรรมในข้อ การปกครอง เศรษฐกิจ สงคราม ฯลฯ” เรื่องนี้จะเข้าใจได้ง่ายขึ้นหากเชื่อมโยงกับความคิดของท่านเรื่องธรรมกับศีลธรรม เพราะท่านถือว่า “ธรรมในข้ออื่นคือคำว่า “ศีลธรรม” ”^{๑๑}

๕ คริสต์ธรรม-พุทธธรรม ปาฐกถาชินแกลร์ ทอมสัน ชุดที่ ๕ กรุงเทพฯ ๒๕๑๐

๑๐ ดู พุทธทาสภิกขุ ศาสนาคืออะไร และ “ไม่มีศาสนา” ใน โอวาทท่านพุทธทาส หน้า ๑๘-๑๐๐

๑๑ ศาสนาคืออะไร หน้า ๑๐

๑๒ ชุมมนปาฐกถาชุดพุทธธรรมของพุทธทาสภิกขุ แพทย์พิทยา ๒๕๑๒ หน้า ๒๐๕-๔๖๖ ในปาฐกถาที่ ๓ เรื่อง “ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม” ปาฐกถาที่ ๔ เรื่อง “ขยายความภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม” และตอนสุดท้าย “บันทึกเกี่ยวกับภูเขาพุทธธรรม”

๑๓ ธรรมะกับการเมือง หน้า ๑๓

๑๔ เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๘

๑๕ เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๒-๓๕

ท่านอธิบายว่า “ศีลธรรมก็คือธรรม ซึ่งทำให้เกิดความปกติได้....ถ้าศีลธรรมในฐานะที่เป็นเหตุก็ต้องเรียกว่า สิ่งที่ทำให้เกิดความปกติ ถ้าศีลธรรมในฐานะที่เป็นผล ก็หมายความว่า ภาวะแห่งความปกติที่เราได้รับ”^{๑๖} ท่านอธิบายเสมอถึงคำว่าศีลธรรม ว่า ศีลหรือศีล หมายถึงภาวะแห่งความปกติ จากจุดนี้เองที่ท่านอธิบายซ้ำเสมอไม่ว่าจะใน ศีลธรรมกับมนุษยโลก หรือ การกลับมาแห่งศีลธรรม^{๑๗} หรือท่อน ๆ ว่า การเมืองคือศีลธรรม เศรษฐกิจคือศีลธรรม สังคมคือศีลธรรม ฯลฯ จากนั้นก็ต้องสงสัยที่ท่านจะสรุปว่า ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมสืบเนื่องมาจากการแยกธรรมหรือศีลธรรมออกจากเรื่องต่างๆ “คนที่ไม่รู้จักศีลธรรมนี้ เขาไม่ค่อยคิดที่จะใช้ศีลธรรมที่อยู่ในรูปของการปกครองที่ดี การทหารที่ดี เศรษฐกิจ การเมืองที่ดี แล้วในระบบศีลธรรมสากล เขาก็ไม่มองอย่างนี้ แต่ที่พูดมานี้ เป็นการมองตามหลักของศีลธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งอาศัยความจริงของธรรมชาติอันเด็ดขาด”^{๑๘} แล้วท่านก็ชี้ให้เห็นว่าการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ การเมืองสังคมนั้นจะต้องแก้ที่ต้นเหตุ ต้นเหตุ นั่นคือการขาดศีลธรรม ขาดภาวะที่เป็นปกติ

ถึงตอนนั้นเราก็คงอยากโต้แย้งกับท่านหลาย ๆ ข้อ

แต่ก็ขอให้เราติดตามความคิดของท่านไปอีกโดยพยายามมองกับท่านจากจุดยืนของท่านเองว่า ท่านมองปัญหาต่าง ๆ อย่างไร ท่านเข้าใจว่า ภาวะปกติ อันเป็นภาวะในอุดมคตินั้นเป็นภาวะเช่นไร ท่านอธิบายถึงความเป็นปกติของสิ่งของ ต้นไม้ สัตว์ ไปจนถึงสิ่งที่มีชีวิตทั้งกายและวาจา อันหลังนี้ปกติสำหรับท่านคือ “ไม่บาป ยังดีอยู่” ส่วนภาวะปกติทางจิตนั้น “ถ้าจิตของใครวันวายอยู่ด้วยความคิดร้าย ๆ ละก็ เรียกว่าไม่มีศีลธรรมในชั้นจิต ไม่มีภาวะปกติทางจิต”^{๑๙} เรื่องนี้คงอธิบายเรื่องที่เกี่ยวข้องกับระบบทางสังคมได้ด้วยว่า “เมื่อไรไม่มีภาวะปกติ เมื่อนั้นไม่มีศีลธรรม ก็คือไม่มีความสงบ ฉะนั้นทุกอย่างจึงเป็นเรื่องของศีลธรรมหรือเกี่ยวข้องกับศีลธรรมหรือต้องการศีลธรรม”^{๒๐}

เท่าที่กล่าวมานี้เราคงพบว่า “ไม่มีอะไรใหม่” อีกเช่นเคย เพราะการ “วิเคราะห์” เช่นนี้เป็นเรื่อง

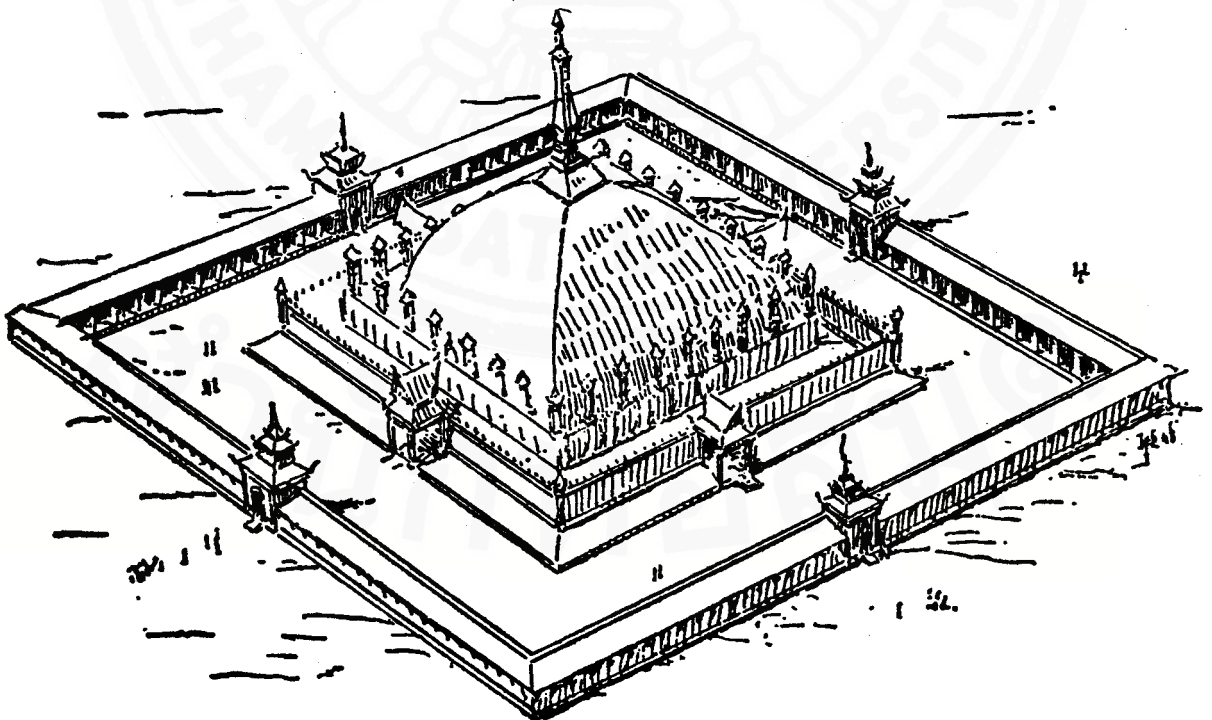
๑๖ สังคณนิยตามหลักแห่งพระศาสนา หน้า ๓๐

๑๗ ศีลธรรมกับมนุษยโลก “ธรรมโฆษณ์ท่านพุทธทาส” ชุดที่ ๒๕ การกลับมาแห่งศีลธรรม ชุดที่ ๒๓

๑๘ สังคณนิยตามหลักแห่งพระศาสนา หน้า ๓๓-๓๔

๑๙ เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๓

๒๐ เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๓

ธรรมดาที่พระท่านเทศน์กันอยู่ทั่วไปไม่ว่าที่ไหน เป็น
ทศณะและหลักการ “คลาสสิก” ของฝ่ายศาสนาเลยก็ว่า
ได้ แต่ท่านพุทธทาสก็ไม่ได้หยุดอยู่เพียงแค่นั้น แม้ว่า
จุดยืนจะคงที่ ท่านก็พยายามเข้าไปลึกในรายละเอียด
ซึ่งแทบจะไม่เคยมีใครคนอื่นทำ หรือกล้าทำก็ได้

การเมือง : ความเป็นจริงกับอุดมคติ

ลักษณะแนวคิดทั่วไปของท่านพุทธทาสมักจะเริ่ม
ที่การวิเคราะห์ภาษา รากศัพท์และพยายามตีความให้เข้า
กับสถานการณ์โดยยึดเอาความหมายดั้งเดิมไว้ (แนวน
สอดคล้องกับปรัชญาวิเคราะห์ภาษา และการวิเคราะห์
แบบเอ็กซิสเตนเซียลิสต์บางแนวอย่างของมาร์ติน ไฮ
เดกเกอร์ โดยที่ท่านเองคงไม่ได้อิทธิพลจากปรัชญาเหล่านี้นัก
แต่แน่นอน) ดังที่เราได้เห็นจากข้างบนมาแล้ว

จากจุดยืนการมองแบบ “จิตนิยม” (แม้ท่านเอง
อาจปฏิเสธบ้างสลาดังกล่าว) เราจะพบว่าค่านิยมต่างๆ
ในอุดมคติของท่านมักจะตั้งไว้บนฐานของธรรมทั้งหมด
แล้ว นิยามอื่นๆ หรือความเข้าใจอื่นๆ จึงจะผิดไปหมด
ซึ่งก็หมายความว่า ผิดไปจาก “ธรรม” นั่นเอง เช่นท่าน
พูดถึงความเข้าใจเรื่องคำว่า “การเมือง” ว่า

“คำว่า “การเมือง” นั้นแสดงจะกำกวมอยู่ในโลกนี้
เวลานี้ หรือแม้แต่ในประเทศไทย พวกหนึ่งก็มองไป
ในฐานะที่เป็นสิ่งหลอกลวง เหลวแหลก มายา เป็นอุบาย
แห่งการเอาเปรียบ นักมอยู่จริงในทางหนึ่ง ด้านหนึ่ง
อีกด้านหนึ่งก็เป็นเครื่องมือหรืออุบายอันหนึ่งที่หวังกันอยู่
ว่าจะสามารถจัดโลกใหม่สันติภาพ ถ้าอย่างนั้นก็นับว่า
ดีมีประโยชน์”^{๒๐}

ท่านวิเคราะห์ศัพท์โดยอ้างถึงศัพท์ภาษาอังกฤษ
ที่รากศัพท์ภาษากรีกว่า poli และสรุปว่า “การเมือง
คือการจัดการเป็นอยู่ของคนมาก ๆ ให้มันหมดปัญหา”^{๒๑}

เราคงไม่หวังที่จะได้ยินได้ฟังการวิเคราะห์ทฤษฎี
การเมืองจากท่านพุทธทาสเป็นแน่ และท่านเองก็ไม
สนใจเรื่องเหล่านั้น เพราะคนละ “ปรัชญา” หรือมอง
จากจุดยืนคนละจุดกัน ดังที่ท่านบอกไว้ชัดเจนว่า

“นี่เราไม่ได้เล็งถึงการเมืองในตำราที่ฝรั่งเขา
เขียนให้เราเรียน เพื่อเป็นทาสสติปัญญาของเขา แต่เรา
หันมาหาธรรมชาติอันแท้จริง เพื่อค้นความจริงจากธรรม
ชาติออกมาก่อนแล้วก็ค่อยๆ จับกันเข้ากับความหมายของ

คำว่า “การเมือง” ตามที่ฝรั่งทมิ สติปัญญาเป็นครูบา
อาจารย์สอนเรื่องการเมืองเขาว่าอย่างไร เราไม่อาจจะพูด
โดยรายละเอียด โดยความมุ่งหมายเป็นเฉพาะแขนงๆ
ไปได้เพราะมันเป็นเรื่องฝอย เรื่องปลีกย่อยมากเกินไป
เอาแต่ว่า ความมุ่งหมายส่วนใหญ่ของการเมืองทั้งหลาย
มันต้องเป็นไปเพื่อสันติสุขของคนในโลก โดยปราศจาก
การใช้อาชญา ถ้าผิดจากนั้นแล้วเป็นการเมืองคดโกงของ
ภูตผีปิศาจ มันจะเขียนไว้โดยนักการเมืองที่มีชื่อเสียง
สูงสุดคนไหนก็ตาม ตำราเล่มไหนก็ตาม ถ้านั่นเพื่อผล
แก่ตนแก่พวกของตนแล้ว มันไม่ใช่การเมือง”^{๒๒}

ความเข้าใจเรื่องการเมืองของท่านพุทธทาสมี
ลักษณะเฉพาะที่การตีความคำตาม “ภาษาธรรม” ไม่ใช่
“ภาษาคน” ท่านพูดอีกภาษาหนึ่ง อีกระบบหนึ่งซึ่งเป็น
อุดมคติ ที่เราอาจกล่าวได้ว่า อยู่ “เหนือโลก” แต่ไม่
อยู่ “นอกโลก” ท่านจึงได้กล่าวว่า “การเมืองในที่นี้
ความหมายลึก ลึกมากขนาดที่ว่าใครไม่เล่นไม่ได้ ไม่ใช่
การเมืองในความหมายธรรมดาสามัญที่ชาวบ้านเขาพูด
กัน”^{๒๓} ท่านกล่าวถึงกฎของคณะสงฆ์ที่ออกมาไม่ให้พระ
สงฆ์เกี่ยวข้องกับการเมืองว่า หากเข้าใจการเมืองใน
ความหมายธรรมดาก็เห็นด้วย แต่หากเข้าใจอย่างที่ท่าน
กำลังพูดถึงท่านก็บอกว่าท่านทำไม่ได้ ซึ่งก็น่าจะเป็นเช่น
นั้นเพราะท่านถือว่า “ระบบพระธรรมในพระพุทธ
ศาสนา นั้นก็เป็นระบบการเมืองระบบหนึ่งของ
สังฆธรรม ของธรรมสังฆหรือของศาสนาก็มีระบบวาง
ไว้สำหรับจัดโลกนี้ให้อยู่กันอย่างผาสุก โดยปราศจาก
อาชญา ฉะนั้น พระสงฆ์ก็เกี่ยวข้องกับการเมืองระบบ
ได้อย่างเต็มตัว แต่อย่าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองของ
นักการเมืองสกปรกที่ทำไปด้วยกิเลสตัณหา โดยไม่มี
ธรรมสังฆะของพระเจ้า หรือของศาสนาเลย เพราะขึ้น
ไปเกี่ยวข้องมันก็จะพลอยเป็นอย่างนั้นไปด้วย”^{๒๔}

ตามลักษณะทั่วไปของแนวคิดจิตนิยม สิ่งที่เป็น
จริงคือสิ่งที่เป็นอุดมคติ สิ่งสมบูรณ์ เป็นตัวแบบ เป็น
“ความคิด” ส่วนปรากฏการณ์ที่เราเห็นหรือสัมผัสได้

๒๐ เรื่องเดียวกัน หน้า ๕๘

๒๑ เรื่องเดียวกัน หน้า ๕๘

๒๒ ธรรมะกับการเมือง หน้า ๘๘

๒๓ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๖๐

๒๔ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๖๐

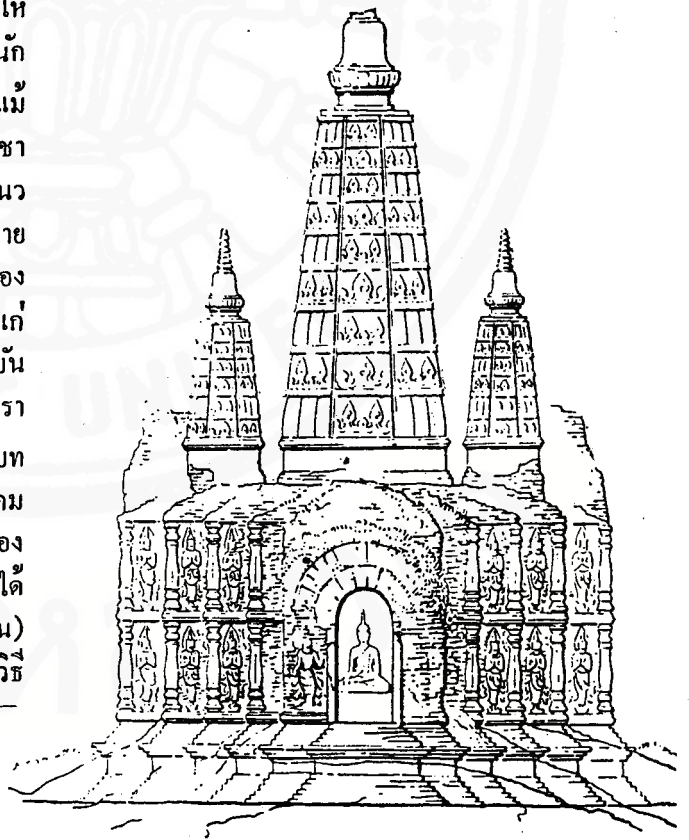
เป็นแต่เพียง “เงา” ของสิ่งที่เป็นจริงหรืออุดมคติเท่านั้น เช่นเดียวกันท่านพุทธทาสก็บอกว่า “ถ้าการเมืองเป็นเรื่องสกปรกแล้วก็ควรจะไม่ใช่การเมืองเพราะเป็นเรื่องไร้ศีลธรรมไม่อยู่ในรูปของศีลธรรม....การเมืองสกปรกต้องไม่ถือว่าเป็นการเมือง”^{๒๖} ในทำนองเดียวกันนักการเมืองที่แท้จริง หรือนักการเมืองใน “อุดมคติ” ก็คือบุคคลที่สมบูรณ์ในทุกสิ่งดังที่ท่านบอกว่า “พระเจ้า” เป็นบุคคลสูงสุดของนักการเมือง”^{๒๗} หรือ “พระพุทธเจ้าก็ทรงเป็นนักการเมืองแบบพระเจ้า”^{๒๘} (ในที่นี้จำเป็นต้องทำความเข้าใจกับคำว่า “พระเจ้า” ที่ท่านพุทธทาสใช้บ่อยมากจนหลายคนว่าท่านกำลังเป็น “คริสต์” มากกว่าเป็น “พุทธ” แต่ถ้าเข้าใจแนวคิดของท่านตั้งแต่ปฐกถา “คริสต์ธรรมพุทธธรรม” ปี ๒๕๐๐ จะเห็นว่า สำหรับท่าน “พระเจ้า” ของชาวพุทธ ก็คือ “บรมธรรม” หรือ “ธรรม” นั่นเอง เนื่องจากการใช้คำว่า “ธรรม” ทำให้คนเข้าใจแบบ “นามธรรม” มากกว่าท่านจึงเลือกใช้คำว่า “พระเจ้า” ซึ่งเข้าใจได้ทั้ง “บุคลาธิษฐาน” และ “ธรรมาธิษฐาน”)

แนวคิดเรื่องการเมืองของท่านพุทธทาสอาจทำให้เรานึกถึงอุดมรัฐของเพลโต รวมทั้งราชาปราชญ์ที่นักปรัชญากรีกผู้นี้ได้คิดไว้เมื่อสองพันห้าร้อยปีก่อน ซึ่งแม้ว่าอุดมรัฐจะไม่เคยเกิดขึ้นเลยในประวัติศาสตร์และราชาปราชญ์ก็ไม่เคยมีเป็นตัวตน แต่ก็มิได้หมายความว่าแนวคิดของเพลโตเป็นเรื่องเพ้อฝันขาดเหตุผลไม่มีความหมาย เพราะตลอดประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาความคิดทางการเมืองของเพลโตก็เป็นแรงผลักดันและสร้างความไฝฝันให้แก่ นักคิดและนักการเมืองเป็นจำนวนมาก แม้แต่ปัจจุบันเรายังคงศึกษาความคิดของนักปรัชญากรีกผู้นั้นอยู่ เราจึงเห็นว่า ความคิดแนวอุดมคตินิยมหรือจิตนิยมก็มีบทบาทและหน้าที่ของมันในการรับใช้มนุษย์และสังคม เพราะหากจะพูดต่อไปแล้ว “สังคมคอมมิวนิสต์” ของมาร์กซก็มักมีลักษณะเป็น “ยูโรเปียน” (ซึ่งจริง ๆ แล้วมิได้มีความหมายในแง่ลบอย่างเดียวนับแต่เรามาเข้าใจกัน) หรือ “อุดมคติ” ข้อแตกต่างอยู่ที่กระบวนการและวิธี

การที่จะไปสู่จุดหมายสูงสุดนั้นที่สอดคล้องกับสภาพที่เป็นจริง ประเด็นนี้เราจะกลับมาพูดถึงในตอนท้ายต่อไป

ท่านพุทธทาสมิได้หยุดอยู่แค่การพูดถึงการเมืองในอุดมคติเท่านั้น ท่านลงไปสู่รายละเอียดตามสภาพที่เป็นอยู่ในโลกปัจจุบัน คือการพูดถึงอุดมคติทางการเมืองแบบต่าง ๆ หรือระบบการปกครองที่มีอยู่ ซึ่งท่านสรุปแยกออกเป็นสองระบบด้วยกันคือ ประชาธิปไตยกับสังคมนิยม ท่านเริ่มต้นด้วยการมองจากจุดยืนของชาวบ้านธรรมดาทั่วไปก่อน โดยสรุปว่า

“ถ้าเอาตามสามัญสำนึก ที่รู้สึกกันได้ง่าย ๆ สำหรับคนทั่วไปแล้วเราก็มองเห็นว่า ระบบประชาธิปไตยในโลกนี้มันให้อิทธิพลแก่ตัวกู-ของกูของแต่ละคนมันมากเกินไป ระบบสังคมนิยมมันมีการควบคุมไว้ไม่ให้ทำอย่างนั้นได้ มันมองอย่างคนธรรมดาจะมอง เพราะฉะนั้นโลกมันจึงเอียงไปทางสังคมนิยมมากขึ้น ๆ เพื่อคนเดี่ยว ๆ มันก็ต้องถูกมองไปในแง่ไม่เหมาะสม ลัทธิสังคมนิยมมันจึงเกิดขึ้นมาเพื่อจะแก้ปัญหาลูกโลก”^{๒๙}

๒๖ สังคมนิยมตามหลักแห่งพระศาสนา หน้า ๖๔

๒๗ ธรรมะกับการเมือง หน้า ๑๒๓

๒๘ เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๐๔

๒๙ เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๓๖

และถ้าหากเราจะมองกันตอนนั้น “อย่างคนธรรมดา” ด้วยแล้ว ก็จะมีวิจรรณทัศน์ที่ว่า ท่านพุทธทาสก็ “เอียง” ไปทางสังคมนิยมด้วยเหมือนกัน เพราะท่านบอกว่า “ระบบประชาธิปไตยมันใช้ได้เฉพาะต่อเมื่อประชาชนพลเมืองมันมีธรรมะเท่านั้น ถ้าหากว่าเอาระบบประชาธิปไตยไปใช้แก่ประชาชนพลเมืองที่ไม่มีธรรมะแล้ว ระบบประชาธิปไตยจะเป็นระบบที่เลวร้ายที่สุดในโลก”^{๓๐} ในหลักการแล้วเหมือนท่านจะเห็นด้วยกับระบบสังคมนิยมมากกว่า ดังที่ท่านกล่าวต่อไปว่า

“ระบบสังคมนิยมมันมีหลักเกณฑ์ในตัวมันเองที่ไม่ปล่อยให้ใครทำอะไรตามใจตัว มือใครยาวสาวเอาหรืออะไรทำนองนั้น แต่มีการควบคุม จำกัดไว้ว่าจะต้องเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ฉะนั้น ระเบียบ หรือกฎเกณฑ์ทั้งหลาย มันจึงเป็นไปในทางเห็นแก่ส่วนรวม ฉะนั้นแม้ว่าจะเอามาใช้กับประชาชนที่ไม่มีศีลธรรม มันก็ยังปลอดภัยกว่าระบบประชาธิปไตยคือ ไม่ยอมให้ทุกคนทำอะไรตามใจ ตามกิเลสของตัวต้องเห็นแก่ผู้อื่นด้วย ฉะนั้น จึงทำอะไรมากไม่ได้”^{๓๑}

แต่ท่านก็ยังให้ความเห็นต่อไปด้วยว่า สังคมนิยมที่แท้จริง ที่จะอำนวยความสะดวกแก่มนุษยชาติจริงๆ นั้นจำต้องประกอบอยู่ด้วยธรรมะ ไม่เช่นนั้นก็ตกอยู่ในมือของคนไม่มีศีลธรรมอีก ซึ่งก็จะหาสันติสุขที่แท้จริงไม่ได้เช่นเดียวกัน ในเวลาเดียวกันท่านก็ไม่เห็นด้วยกับระบบสังคมนิยมที่ใช้ความรุนแรง “นิยมการหลั่งเลือด”^{๓๒} ท่านเห็นว่าสันติวิธีนั้นแหละคือหนทางของระบบสังคมนิยมที่มีธรรมะ

นอกจากสองระบบนี้แล้ว ท่านพุทธทาสที่มุ่งยืนยันอยู่ที่ “ธรรมะ” ก็ยังพูดถึงอีกระบบหนึ่ง ซึ่งจะนำไปสู่การสังเคราะห์ระบบการเมืองในทัศนะของท่านต่อไป ระบบที่สามนี้คือ ราชาธิปไตย ซึ่งท่านเห็นว่าพระราชผู้ทรงทศพิศราชธรรมเป็นสิ่งประเสริฐสุดแล้วที่สังคมหนึ่งจะมีได้^{๓๓} แต่ท่านพุทธทาสก็มองว่าผู้ปกครองผู้ประกอบด้วยทศพิศราชธรรมอย่างพระเจ้าอโศกนั้น แม้จะใช้ระบอบเผด็จการ “แต่ระบบการเมืองนั้นเป็นสังคมนิยม”^{๓๔}

สังคมนิยมในสมัยของพระเจ้าอโศกตามที่ท่านพุทธทาสเข้าใจเป็นสังคมนิยมที่มีพื้นฐานอยู่บนธรรมะ สังคมนั้นจึงสงบสุข อย่างไรก็ดี ท่านเข้าใจดีว่า คน

ปัจจุบันนี้เกลียดคำว่า “เผด็จการ” อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากระบบประชาธิปไตย ระบบซึ่งท่านคิดว่าจะใช้ได้ หากประกอบด้วยธรรม แต่โอกาสเช่นนั้นก็มีน้อย “เพราะคนยังมีกิเลสหนาขึ้นทุกวัน” ท่านกล่าวถึงสาเหตุที่คนเกลียดคำว่าเผด็จการว่า

“ระบบประชาธิปไตยมันจึงพาใครไปไม่ได้” นอกจากจะขัดแย้ง ต่อด้าน ต่อดู แง่งซึ่งกันอยู่เท่านั้น เขาก็ไม่มีโอกาสที่จะใช้ระบบเผด็จการ เพราะทุกคนถูกโฆษณาให้เกลียดเผด็จการอย่างเข้าใจผิด แล้วเกลียดอย่างเข้ากระดูกดำ แม้ว่าจะเผด็จการอย่างธรรมะ เขาก็ไม่เข้าใจและไม่สนใจ จึงไม่อาจจะทำได้”^{๓๕}

ในที่สุดท่านพุทธทาสก็สรุปออกมาว่า สำหรับปัจจุบันนี้ ระบบการเมืองที่เหมาะสมที่สุดก็คือระบบสังคมนิยม แต่ “สังคมนิยมที่ประกอบอยู่ด้วยธรรมเท่านั้นแหละจะช่วยโลกได้”^{๓๖} ซึ่งท่านเรียกว่า “ธัมมิกสังคมนิยม” ในสังคมอุดมคติดังกล่าวจะต้องมีประชาธิปไตยด้วย ซึ่งท่านก็ชี้แจงด้วยว่า “ประชาธิปไตยเสรีนิยมก็มีช่องโหว่มากเหลือเกิน ประชาธิปไตยสังคมนิยมค่อยยังชั่วหน่อย แต่ก็ต้องเป็นธัมมะ”^{๓๗} ท่านยังสังเคราะห์เขาไปอีกอย่างหนึ่งคือเรื่องเผด็จการว่า “ที่ธัมมิกจะเข้าไม่ทันใจ ก็ต้องใช้วิธีดำเนินการอย่างเผด็จการ ถ้าเผด็จการอย่างทราชาธิปไตยหรืออะไรนั้นก็เรียกว่าใช้ไม่ได้ ถ้าเผด็จการเป็นวิธีดำเนินการที่ประกอบด้วยธรรมแล้วก็ใช้ได้เต็มที่”^{๓๘} ท่านย้ำแล้วย้ำอีกว่า เผด็จการนั้นเป็นแต่เพียงวิธีการเท่านั้นแต่ถึงกระนั้นก็มีคำถามที่ควรจะต้องถามมากมายเกี่ยวกับเรื่องนี้ ว่าวิธีการดังกล่าวในทางปฏิบัติจริง ๆ แล้วเป็นอย่างไร

๓๐ เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๓๓

๓๑ เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๓๓

๓๒ เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๓๕

๓๓ เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๑๓ และ สังคมนิยมตามหลัก

พระศาสนา หน้า ๘๔

๓๔ เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๑๓

๓๕ ธรรมะกับการเมือง หน้า ๓๒๐

๓๖ สังคมนิยมตามหลักพระศาสนา หน้า ๑๐

๓๗ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๒

๓๘ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๒

“สังคมนิยมตามหลักแห่งพระศาสนา”

จากจุดยืนที่มั่นคง ท่านพุทธทาสไม่เคยหวั่นที่จะถูกเข้าใจผิดและถูกโจมตี ไม่ว่าจะเป็น “ซ้าย” บ้าง “คอมมิวนิสต์” บ้าง^{๓๙} หรือ “ชาวปฏิกิริยา” บ้าง ท่านไม่กลัวที่จะใช้ศัพท์ที่กำกวมอย่าง “เผด็จการ” และ “สังคมนิยม” เพราะจุดยืนของท่านคือธรรมะ และการตีความรวมถึงการอธิบายความต่างๆ ก็เกี่ยวข้องกับแก่นของศาสนาทางสัน แต่ “เผด็จการ” บางประเด็น บางแง่ เกิดไปพ้องหรือคล้ายคลึงกับแนวคิดหรือสิ่งที่ปรากฏอยู่ในหลาย ๆ สังคมในปัจจุบัน เช่น เผด็จการและสังคมนิยม (คอมมิวนิสต์) เข้า คนที่เข้าใจอย่างผิวเผินก็อดไม่ได้ที่จะต้องให้ “ป้ายสลาก” ท่านอย่างง่ายดาย

สาเหตุที่ท่านพุทธทาสนิยม “สังคมนิยม” มากกว่าระบบอื่นๆ สืบเนื่องมาจากความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมและธรรมชาติที่กินเอง ท่านเข้าใจว่า คำว่า Politics เป็นปัญหาของคนมาก สังคมนิยมคือคนมาก เพราะฉะนั้น Politics ก็คือสังคมนิยม^{๔๐} นับเป็น “สูตร” ตรรกะที่ง่ายแก่การเข้าใจพอสมควร แต่ไม่ได้หมายความว่าไม่มีเหตุผล เพราะท่านโยงไปสู่การวิเคราะห์เรื่องธรรมชาติว่า “ธรรมชาติอันบริสุทธิ์นั้นเป็นเรื่องของสังคมนิยม”^{๔๑} เพราะวิวัฒนาการของโลกเกิดจากการรวมของหลายๆ สิ่งเข้าด้วยกัน เป็นเรื่องของ “สิ่งที่มีมาก ไม่ใช่เรื่องของสิ่งเดียว”^{๔๒} นอกนั้นความเป็นธรรม-ความเป็นธรรมชาติที่แท้จริงนั้นเป็นความพอดี ไม่มีมากไป ไม่มีน้อยไป ไม่มีส่วนเกินหรือส่วนขาด ไม่มี การกอบโกย ทุกอย่างมีขอบเขตของตนเอง มีท้องไว้กินพอดี เป็นต้น ท่านอธิบายโดยเปรียบเทียบกับสัตว์สิ่งอื่นว่า

“เราดูนกจะเห็นมันกินอาหารเฉพาะที่กะเพาะ มีไว้ให้เท่านั้นแหละ มันเก็บกินกว่านั้นไม่ได้ มันไม่มีถังฉาง คลังไปถึงมด แมลงมันก็ทำได้เพียงเท่านั้น ดูไปถึงต้นไม้ ต้นไม้ก็กินอาหารกินน้ำได้เท่าที่ลำต้นมันมีอยู่ มันจะทำให้เกินนั้นไปไม่ได้ ฉะนั้น ระบบที่ใครไม่สามารถล่อลวงเข้าไปในสิทธิของผู้อื่น ไม่กอบโกยอะไรของใครได้เป็นไปตามธรรมชาติ เป็นไปโดยอัตโนมัติ จึงทำให้สังคมอยู่ได้ และเป็นสังคมมาเรื่อยๆ จนมีต้นไม้มากมาย จนมีสัตว์เดรัจฉานมากมาย จนกระทั่งมีคนชน

มาในโลกมากมาย เสรีภาพแห่งการกอบโกยถูกควบคุมไว้โดยธรรมชาติอย่างแน่นแฟ้นในรูปแบบของสังคมนิยมโดยนัยของธรรมชาติเช่นนั้น”^{๔๓}

ท่านเรียกทั้งหมดของธรรมชาตินี้ว่าเป็น “เจตนารมณ์ของสังคมนิยม”^{๔๔} ปัญหาสังคมเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ “เบี่ยงเบน” ออกจากธรรมชาติ เริ่มสะสม เริ่มเก็บปัญหาส่วนเกินเกิดขึ้นพร้อมกับปัญหาอำนาจต่าง ๆ ซึ่งเป็นเรื่องของ “เสรีนิยม” ที่ต่างคนต่างมุ่งกอบโกย เสรีภาพที่เต็มไปด้วยกิเลสตัณหา เมื่อมีปัญหาท่านก็กล่าวต่อไปว่า มนุษย์เริ่มจัดระบบสังคมนิยมขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ระบบสังคมนิยมเดิมทีนั้นมีอำนาจเผด็จการของพระราชาคอยควบคุม เมื่อพระราชาปกครองด้วยทศพิธราชธรรมอย่างพระเจ้าอโศก ปัญหาต่างๆ ก็จัดออกไปได้ สังคมก็เป็นสุข

ในเวลาเดียวกัน ท่านพุทธทาสก็ชี้ให้เห็นว่าศาสนาทั้งหลายที่เกิดขึ้น ก็เพื่อทำให้สังคมมีความผาสุก และมีเจตนารมณ์ที่สอดคล้องกับ “สังคมนิยม”

“เราไม่ได้หมายความว่า ผู้ที่จะปฏิบัติศาสนา แต่เราหมายถึงผู้ที่ปฏิบัติศาสนามาจนชินแล้วจนรับช่วงเป็นทอด ๆ กันมาหลายชั่วอายุคนแล้ว คนชนิดนี้เขามีความรู้สึกรักคิดในลักษณะสังคมนิยม เพราะมันติดมาจากศาสนา เพราะว่าศาสนาทุกศาสนาในโลก ล้วนแต่มีวิญญูณ มีเจตนารมณ์เป็นสังคมนิยม เพราะเขาต้องการจะให้ทำลายความเห็นแก่ตัว โดยหลักทั่วไปของทุก

๓๙ คนถึงธรรม ธรรมถึงคน หน้า ๓๖๗-๓๖๘ “ถาม มีคนเที่ยวพูดว่าได้เข้ารับจ้างคอมมิวนิสต์แสดงปาฐกถาเรื่องภูเขาพุทธธรรม เพื่อให้คนเลิกถือศาสนา ในเรื่องนี้ได้เท่าไรสักอย่างไร

ตอบ - ก็ขอให้เขาสมัครใจเอาตามเป็นคนที่กล้าหาญ ถึงกับไปแสดงปาฐกถาต่อหน้าพระรัตนตรัยข้างพระตำหนักสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ห่างไม่ถึง ๔-๕ เดือน แต่คนดูด้วยตาคุณเองก็แล้วกัน ว่าการแสดงปาฐกถาชุด “พุทธธรรม” ตั้งแต่นั้นมาจนบัดนี้หลายแล้วเป็นอะไรกันแน่”

๔๐ สังคมนิยมตามหลักแห่งพระศาสนา หน้า ๑๕

๔๑ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๕

๔๒ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๖

๔๓ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๗

๔๔ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๖

ศาสนา การทำลายความเห็นแก่ตัวก็คือการเห็นแก่ผู้อื่น
ฉะนั้น ศาสนาใหญ่ ๆ ในโลกที่มีอยู่ในปัจจุบันนั้นจึง
เน้นการเห็นแก่ผู้อื่น การช่วยเหลือผู้อื่น การไม่เอาเปรียบผู้อื่น
ไม่มีศาสนาไหนที่จะสอนให้ทุกคนหาโอกาสที่จะเห็นแก่
ตัว ได้มากเท่าไรก็เอาเท่านั้น นכוןเป็นขอที่เขาไม่คอย
จะมองว่าศาสนานั้นมีลักษณะแห่งสังคมนิยมตามแบบ
ของศาสนาอยู่”^{๔๕}

ในฝ่ายพุทธศาสนา ท่านพุทธทาสเห็นว่า สังคม
สงฆ์เป็นสังคมนิยมในอุดมคติ พระพุทธองค์เป็นผู้นำ
ที่อุดมคติเป็นสังคมนิยม แต่ใช้วิธีการเผด็จการ สงฆ์
ทุกอย่างจะมีได้ก็แต่สงฆ์จำเป็นปัจจัยสี่เท่านั้น เช่น เครื่อง
นุ่งห่มมีได้เพียง ๓ ผืน ข้าวปลาอาหารสะสมเก็บตุนไม่
ได้ ต้องกินเป็นวัน ๆ ที่อยู่อาศัยก็ถูกกฎขนาดประ
มาณ ๑๙๑๒ ฟุต เท่านั้น ข้าราชการก็มีเฉพาะจำเป็น
จริง ๆ เท่านั้น “รวมความว่า ทุกอย่างเอาเกินไม่ได้
เอาดีเกินจำเป็นไม่ได้ เพราะฉะนั้นพวกที่เหลอเพอ พุ่ม
เพอทั้งหลายจึงไม่มี มันก็ร่วงหล่นไปยังผู้อื่น ก็เป็น
สังคมที่ไม่ขาดแคลน”^{๔๖}

นอกจากสังคมสงฆ์อันเป็นสังคมในอุดมคติแล้ว
ท่านพุทธทาสยังกล่าวถึงในหลาย ๆ แห่งเรื่อง “ธัมมิก
สังคมนิยม-ราชาธิปไตยเผด็จการ” ในสมัยพระเจ้าอโศก
ว่าในสังคมนั้น เศรษฐีหมายถึงผู้มีโรงงานมาก แม้ว่า
สมัยนั้นจะมี “ทาส” แต่เป็นทาสที่เศรษฐกิจไว้เหมือน
ลูกเหมือนหลาน ท่านพูดเรื่องนี้ไว้เพื่อตอบคำถาม
“เป็นธรรม” ของระบบการเมืองในสมัยนั้นว่า

“เศรษฐกิจพุทธบริษัทนั้นเขาเลียดทาสอย่างเลียดลูก
เลียดหลาน ช่วยกันผลิต วันพระก็ไปรักษาศีลด้วยกัน
ถ้าเป็นวันผลิตก็ผลิต ผลผลิตได้มาไว้สำหรับโรงงาน
เศรษฐกิจจะสะสมทรัพย์ ผังไว้ ซ่อนไว้ เป็นทองเป็นอะไร
ก็ตามแต่ มันเพื่อเป็นทุนสำรองของโรงงาน หรือเพื่อ
ลูกหลานข้างหน้าจะได้ใช้ทรัพย์สินเพื่อหล่อเลี้ยงโรงงาน
ส่วนสมัยนั้นคนกันคนละทาง ทาสในระบบสังคมนิยม
ไม่ต้องเลิก เพราะทาสเองไม่อยากจะไปจากเศรษฐกิจนี้
นั้น คนบางคนมีสิทธิที่จะอยู่กับนายหรือเศรษฐกิจจนตลอด
ชีวิตก็ได้

ทาสที่ต้องเลิกนั้นคือ ทาสของระบบนายทุน: ใช้
อย่างสัตว์ เชื้อชนิด ทาสอย่างนั้นมันอยากจะเลิกอยู่ทุกวัน

อย่างนี้ต้องเลิกแน่นอน เพราะไม่ใช่สังคมนิยม”^{๔๗}

สรุปได้ในขณะนี้ว่า ระบบสังคมทั้งหลายไม่ว่า
ระบบใด หากมีธรรมะแล้วย่อมมีสันติสุข สำหรับสภาพ
ที่เป็นจริงในโลกปัจจุบัน โดยเฉพาะประเทศไทย
ท่านพุทธทาสเห็นว่า “ประเทศเล็กโดย
เฉพาะควรเป็นระบบประชาธิปไตยชนิตร์มิกสังคมนิยม
และเผด็จการ”^{๔๘} แต่ปัญหาที่เรารู้ได้พูดไว้ก่อนหน้านั้น
แล้วนั้น ไม่ได้อยู่ที่แก่นของสังคมในอุดมคติ แต่อยู่ที่ว่า
จะทำให้สังคมดังกล่าวเป็นจริงขึ้นมาได้อย่างไรซึ่งท่าน
พุทธทาสเองก็ได้พูดถึงเรื่องนี้จากจุดยืนและตามแนวของ
ท่านด้วยเช่นกัน

“ทำอย่างไร โลกจะมีการเมืองในระบบธรรมะ”^{๔๙}

หัวข้อที่ท่านพุทธทาสได้บรรยายเป็นพิเศษที่สวน
โมกข์ เมื่อเดือนกันยายน ๒๕๑๕ ซึ่งเป็นการให้คำตอบ
ต่อคำถามและข้อสงสัยต่าง ๆ ว่า สังคมในอุดมคติที่
ท่านพูดถึงเสมออันจะเป็นจริงขึ้นมาได้อย่างไร ท่านเอง
ยอมรับว่าเป็นเรื่องที่ยาก ดังที่กล่าวว่า “การที่จะมีการ
เมืองในระบบธรรมะยังเป็นปัญหาอยู่ ซึ่งเป็นปัญหาที่อาจ
จะมากเกินไปก็ได้ คนส่วนมากเขาฟังแล้วเขาจะเห็นว่า
เป็นเรื่องละเมอเพ้อฝัน ที่จริงมันก็เป็นเรื่องละเมอเพ้อฝัน
อยู่สำหรับสมัยนี้ แต่เราก็มองได้หมายความว่า จะต้องไม่
สนใจ ในเมื่อมันไม่มีทางอันนอกไปจากที่จะพยายาม
ทำความเข้าใจกันให้กลายเป็นความจริงขึ้นมา”^{๕๐} จะเห็น
ได้ว่า ท่านพุทธทาสตระหนักถึงปัญหาต่าง ๆ ของสังคม
มีความเป็นห่วงเป็นใย ไม่ได้สักแต่พูดแล้วใครจะทำ
อย่างไรก็แล้วแต่ถือว่าชะตาของตนเองหมดอยู่แค่นั้น ท่าน
“ปลื้มใจ” แต่มิได้มีมติเด็ดขาดปัญหา ในเวลาเดียวกัน
ก็ยังพอมองความหวังริบหรี่อยู่บ้าง “ในเวลาอันเป็นเพียง
การค้นหาลู่ทาง ที่เป็นเรื่องทมิฬทาง อย่างน้อยก็เห็นได้

๔๕ ธรรมะกับการเมือง หน้า ๔๒๓

๔๖ สังคมนิยมตามหลักแห่งพระศาสนา หน้า ๘๓

๔๗ เรื่องเดียวกัน หน้า ๘๐

๔๘ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๐๐

๔๙ ธรรมะกับการเมือง หน้า ๓๓๓

๕๐ เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๓๘

อย่างว่าไม่ว่ามันจะเป็นไปได้ ไม่ใช่ว่าจะไม่มีหวังเอาเสียเลยทีเดียว”^{๕๑}

ความจริง สิ่งที่ท่านพุทธทาสเสนอในปาฐกถาหัวข้อนหรือในท่อนที่เกี่ยวกับเรื่องนี้เป็นสิ่งที่เราจะคาดคะเนได้เมื่อได้ศึกษาความคิดของท่านมาจนถึงตอนนั้น หมายความว่า จุดยืนของท่านอยู่ที่ธรรมะ สาเหตุที่แท้จริงของความสับสนวุ่นวายของสังคมปัจจุบันเกิดจากการขาดธรรมะ ขาดศีลธรรม เพราะอุดมการณ์ทางการเมืองทั้งหลายในปัจจุบันโดยเฉพาะเสรีนิยมหรือประชาธิปไตยนั้น ไม่ได้มีรากฐานอยู่บนธรรมะ อีกด้านหนึ่ง “ผู้ที่ต้องการบรรลุธรรม ผล นิพพานก็ไม่ได้สนใจเรื่องน้เสียเลยสนใจแต่เรื่องจะดับกิเลส บรรลุพระอรหันต์อย่างเดียว”^{๕๒} เรื่องท่านคงหมายถึงพุทธบริษัทโดยเฉพาะพระภิกษุส่วนใหญ่ในสังคมไทย ทั้งสองแนวทางเป็นเรื่องของความสุดโต่ง ที่แยกโลกกับธรรม ฝ่ายหนึ่งเอาแต่เรื่อง “โลก” อีกฝ่ายหนึ่งเอาแต่เรื่อง “ธรรม” จะหาทางสายกลางเพื่อสันติสุขของสังคมไม่มี

รากฐานของสังคมทั้งโครงสร้างและระบบต่างๆ อยู่ที่ธรรมะ ที่ท่านสรุปออกมาว่า “ธรรมะจะดับไฟทั้งข้างนอกและข้างใน คือกิเลสและการทำไปตามอำนาจของกิเลส ทุกคนที่มีธรรมะจะทำให้งานความเมตตากรุณาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไปหมด เขาก็จะจัดระบบการเมืองหรือจัดระบบเศรษฐกิจเป็นต้นก็ตาม เป็นไปในลักษณะที่เรียกว่า “สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงเป็นเหมือนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดสิ้น”^{๕๓}

ท่านพุทธทาสพยายามแยกแยะสาเหตุต่างๆ ของความยุ่งยากหรือทุกข์ในสังคม ซึ่งเราไม่ได้หวังที่จะให้ท่านเป็น “นักวิชาการ” ทางสังคมศาสตร์ในความหมายที่เขาใจกันทั่วไป จึงไม่อาจหวังที่จะพบการวิเคราะห์ปัญหา โครงสร้างและระบบในรูปแบบต่างๆ ได้ ในจำนวนปัญหา ๒๐ ข้อที่ท่านยกขึ้นมาในการ “วิเคราะห์” จากจุดยืนของท่าน เราพอจะสรุปได้ว่า การที่คนขาดธรรมะและการทศธรรมะไม่เป็นรากฐานของการจัดระบบสังคม เศรษฐกิจ การเมืองนั้นก็เกิดมีปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เราเห็นกันอยู่ คือ การแสวงหาวัตถุ ทรัพย์สินของ อำนาจประโยชน์ส่วนตน เกิดการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรม เพราะถือว่าอำนาจคือธรรม มีการเล่นพรรคเล่นพวกใน

ทางที่ผิด มีการคอร์รัปชั่น รวมความแล้วสิ่งที่ผลักดันให้คนปฏิบัติต่อกันในสังคม และจัดระบบสังคมเป็นเรื่องของ “เสรีนิยม” ตามกิเลสทางสัน “โลกนิยมแต่ประชาธิปไตย”^{๕๔}

ทางแก้ไขปัญหาทั้ง ๒๐ ข้อก็สรุปได้อีกว่า ต้องหันกลับสู่ธรรมะ สู่ศีลธรรม ไม่แยกแยะระหว่าง “การเมือง” กับ “ธรรมะ” ท่านยกตัวอย่างของพระโพธิสัตว์(จากแนวคิดของมหายาน) ว่า “ถ้ายังมีคนทนอยู่ในกองทุกข์แม้เพียงคนเดียว เราจักยังไม่ชวนชวนเพื่อปรีณิพพาน”^{๕๕} ซึ่งก็เป็นบทเรียนสำหรับผู้ปฏิบัติธรรมเช่นพระภิกษุทั้งหลาย ในเวลาเดียวกัน นักการเมืองต้องใช้อำนาจที่เป็นธรรม ยกให้ธรรมเป็นอำนาจ กำจัดกิเลสตัณหาทั้งหลายออกไปเพื่อจะสามารถจัดระบบสังคมให้เป็นธรรม

ท่านพุทธทาส : ผู้ริเริ่ม

ความพยายามศึกษาแนวความคิดของท่านพุทธทาสเกี่ยวกับเรื่องธรรมะกับการเมือง แม้จะได้ตั้งใจอย่างยิ่งที่จะไม่มีอคติ โดยพยายามให้เป็นภาวะวิสัยมากที่สุด แต่ก็ต้องยอมรับว่า หลายประเด็นหลายแง่คงไม่ตรงตามที่ท่านคิดอย่างแน่นอน อย่างไรก็ตาม ในเมื่อท่านเองก็ยังมิชวติอยู่ก็ยังไม่เป็นการยากนักที่จะให้ท่านวิจารณ์ข้อคิดเห็นที่กล่าวทำอยู่นี้

ก่อนที่จะพิจารณาถึงแนวคิดของท่านในเชิงวิจารณ์ต่อไป ควรพิจารณากระแสความคิดของนักคิดไทยหรือนักวิชาการไทยทั่วๆ ไปในเวลานี้ก่อนว่า มีทัศนคติอย่างไรต่อปัญหาดังกล่าว

โดยทั่วไปแล้ว ความสนใจของนักคิดนักวิชาการไทยในเรื่องศาสนายังมีอยู่น้อยมาก เรื่องศาสนาจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับเมื่อการศึกษาวิจัยนั้นจำเป็นต้องสัมผัสด้วยอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ เช่นการศึกษาวิจัยเรื่องทางประวัติศาสตร์ หรือในการวิเคราะห์ปัญหาโครงสร้างทาง

๕๑ เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๗๘

๕๒ เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๘๐

๕๓ เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๘๓

๕๔ เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๐๔

๕๕ เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๐๔

เศรษฐกิจการเมืองและสังคมในปัจจุบัน^{๕๖} ดูเหมือนว่างานวิจัยของคนต่างชาติในเรื่องนี้จะมีมากกว่างานของคนไทยทำเองเสียอีก^{๕๗} ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะอคติที่มีต่อศาสนาในสังคม หรือไม่ก็เพราะยังไม่มั่นใจว่าศาสนามีความสำคัญต่อชะตากรรมของสังคมไทยทั้งในประวัติศาสตร์และในปัจจุบันแค่ไหน^{๕๘} หรือยังไม่อาจเห็นความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับการเมืองเศรษฐกิจสังคมอย่างชัดเจน^{๕๙} หรือไม่เช่นนั้น ขั้นตอนของการพูดถึงสังคมในอุดมคติสำหรับสังคมไทยยังมาไม่ถึงขั้นที่จะต้องเกี่ยวข้องกับศาสนา เพราะตอนนี้เป็นตอนแห่งการแสวงหาทางสังคมในอุดมคติและวิธีการไปสู่สังคมนั้น ซึ่งก็ยังไม่ชัดเจน

นอกนั้นดูเหมือนว่า สิ่งที่น่าคิดนักวิชาการหวังจะได้ยินได้ฟังจากฝ่ายผู้นำทางศาสนา (ซึ่งก็ดูเหมือนจะมีท่านพุทธทาสผู้เดียวที่เป็นที่สนใจ) ก็คือการวิเคราะห์ปัญหาโครงสร้างสังคม หรือการมองสังคมในฐานะที่เป็นโครงสร้างและระบบ โดยไม่หยุดอยู่แค่การพูดถึงสาเหตุแห่งทุกข์ของปัจเจกบุคคล และทางพ้นทุกข์ของปัจเจกบุคคลเท่านั้น ความคาดหวังเช่นนี้อาจจะสูงเกินความจริงอยู่บ้าง นอกนั้นยังมีความคาดหวังที่ไม่ถูกต้องนัก ทั้งนี้เพราะเราจะต้องยอมรับว่า การมองปัญหาสังคมนั้นอาจมองได้หลายๆแง่ นักเศรษฐศาสตร์การเมืองอาจมองแง่หนึ่ง มุมวิธีการของตนเองในการวิเคราะห์ปัญหาสังคม ในขณะที่นักปรัชญาและนักการศาสนาอาจมองปัญหาสังคมในอีกแง่หนึ่ง ประเด็นจึงอยู่ที่ว่า แต่ละคนจะต้อง “ประสาน” ความคิดกัน ไม่ใช่จะถือว่าหากใครไม่มองสังคมจากแง่ของตน ด้วยวิธีการของตนแล้วเป็นใช้ไม่ได้ นักเศรษฐศาสตร์การเมืองก็ควรเรียนรู้ว่านักการศาสนาอย่างท่านพุทธทาสคิดอย่างไรจริงๆ และฝ่ายนักการศาสนาเองก็ควรรับฟังทัศนะแนวคิดและวิธีการของฝ่ายเศรษฐศาสตร์การเมือง หรือนักวิชาการอื่นๆ ด้วยเช่นเดียวกัน ในที่นี้หมายความว่า เราจะต้องยอมรับข้อจำกัดของแนวคิดของท่านพุทธทาสเอง ว่าท่านเป็นเพียงนักคิดนักปฏิบัติธรรมคนหนึ่ง ซึ่งมองปัญหาสังคมจากแนวคิดและประสบการณ์ของตนเอง ท่านไม่ใช่ “สถาบัน” หรือ “ศาสดา” ในเรื่องใดๆทั้งสิ้น สิ่งที่ทำให้คนรุ่นใหม่และปัญญาชนเคารพนับถือและชื่นชมความคิดของท่านอยู่ที่ว่า ความพยายามตี

ความพระธรรมในแบบที่น่าจะเป็นไปได้และปฏิบัติได้สำหรับคนทั่วไปและสำหรับสังคมของท่าน ทำให้ท่านก้าว “ลงดิน” มากกว่านักคิดทางศาสนาคณะอื่นใดในสังคมไทย ท่านมองปัญหาอย่างเขม้นโดยไม่หวั่นเกรงต่อการโจมตีของใครทั้งนั้น ทำให้คนทั่วไปรู้สึกว่าท่าน “ถึงแล้ว” “อยู่เหนือความขัดแย้ง” เป็นอิสระอยู่ระดับหนึ่ง ไม่เป็นทาสของระบบแม้จะอยู่ในระบบ ที่เป็นเช่นนี้เพราะท่านมองเห็นเป้าหมายของชีวิตและสังคมชัดเจนว่าควรจะเป็นเช่นไร

จากความเขม้นดังกล่าว ท่านพุทธทาสไม่ได้หยุดอยู่ที่ระดับ “โลกุตระ” เท่านั้น ท่านลง “สนาม”

๕๖ ดูการสัมภาษณ์ท่านพุทธทาส โดย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ในโลกหนังสือ ฉบับที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๒๓ ในการให้สัมภาษณ์ท่านพุทธทาสก็แสดงออกถึงจุดยืนและทัศนะของท่าน คือ ธรรมะ ศีลธรรม โดยลงไปถึงขั้นพูดถึงระบบสังคมนิยมตามหลักแห่งพระศาสนา แต่ถึงกระนั้นก็ได้ไม่ได้ “แตะ” ปัญหาโครงสร้างสังคม การจัดระบบองค์การเพื่อให้อุดมคติทางสังคมเป็นจริง ดังที่ผู้สัมภาษณ์ดูเหมือนจะพยายามจะให้ท่าน “ลงไป” ในแง่หนึ่ง การสัมภาษณ์ก็แสดงออกถึงความสนใจของนักเศรษฐศาสตร์การเมืองเกี่ยวกับเรื่องศาสนา

๕๗ D.E. Pfanner and J. Ingersoll : “Religion and Economics in Village Thailand” *Journal of Asian Studies*, May, 1962 ; Thomas Kirsch : “Economy, Polity and Religion in Thailand” in *Change and Persistence in Thai Society*, Cornell University Press, 1975 : D.R. Swearer : “Community Development and Thai Buddhism, The Dynamics of Tradition and Change” *Visakha Puja*, May 1973 เป็นต้น

๕๘ พระราชมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต) ชาวพุทธกับชะตากรรมของสังคม มุลนิธิโกลด คิมทอง กรุงเทพฯ ๒๕๒๓ ความห่วงใยของพระราชมุนีที่แสดงออกทางปาฐกถาที่สยามสมาคมเป็นส่วนหนึ่งของงานที่ท่านพยายามทำในการศึกษาระบบกับปัญหาสังคมอย่างเป็นระบบ นับแต่ ปรัชญาการศึกษาไทย (สำนักพิมพ์เคล็ดไทย ๒๕๑๔) จนถึงพุทธธรรม ซึ่งมีความหนาเกือบหนึ่งพันหน้าที่ได้รับการตีพิมพ์

ที่เป็นสภาพความเป็นจริงในเรื่องของระบบการเมืองต่าง ๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบัน และพร้อมที่จะใช้ศัพท์ที่คนเกลียดกลัวกัน โดยสังเคราะห์เอาจากสิ่งที่มีอยู่ทั้งหมดและตั้งไว้บนธรรมชาติ ออกมาเป็นระบบการเมืองแบบธรรมิกสังคมนิยมประชาธิปไตยเผด็จการ ซึ่งท่านเองก็ยอมรับว่าหลายคนฟังแล้วสั่นหัวหัวว่า “บ้า ๆ บอ ๆ” แต่ท่านก็ยังมองไม่เห็นว่าจะประมวลหรือสังเคราะห์ระบบต่าง ๆ ที่ประวัติศาสตร์ถ่ายทอดมาให้ดีกว่านี้ได้อย่างไร และนี่ก็คอบทบาทและหน้าที่สำคัญของผู้นำทางศาสนาที่เป็นนักคิดนักปฏิบัติอย่างท่าน โดยให้ความคิดริเริ่มเปิดประตูไปสู่อีกก้าวหนึ่งของประวัติศาสตร์ ซึ่งต่อเนื่องกับสิ่งที่ผ่านมา ท่านให้สิ่งที่เบ็นรากฐานสำหรับแนวคิดหรือทฤษฎีใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ การเมือง หรือสังคม จะเอาระบบอย่างไรก็แล้วแต่เงื่อนไขทางสังคม แต่ระบบใดก็ตามที่ขาดธรรมชาติเป็นพื้นฐานแล้วย่อมไม่สร้างสังคมที่มั่นคงได้

ประเด็นที่ควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องทั้งหมดมานี้คือเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์ทางศาสนากับอุดมการณ์ทางการเมือง คำกล่าวของท่านพุทธทาสบางตอนอาจทำให้ไขว้เขวและเข้าใจไปว่า อุดมการณ์ทางศาสนาครอบคลุมสิ่งทุกอย่าง – ทุกแง่ทุกมุมในรายละเอียดสำหรับการจัดระบบการเมือง เศรษฐกิจ สังคม โดยเฉพาะเมื่อท่านกล่าวว่า

“พุทธบริษัทเรานั้นก็มีระบบของธรรมชาติ สำหรับจะจัดโลกทั้งโลกเสียด้วยซ้ำ มีอยู่แล้วย่างครบถ้วนในพระคัมภีร์ ซึ่งเราเรียกกันว่าพระไตรปิฎก แต่คนมันไม่เข้าใจ ไม่มองเห็น เก็บเอามาไม่ได้ แม้แต่ผู้ที่ลบล้างพระไตรปิฎกอยู่ทุก ๆ วันจนตายไปแล้วก็มี มันก็มองไม่เห็น ว่าธรรมชาติข้อไหน ส่วนไหน ที่มีประโยชน์แก่การจัดโลกให้เป็นผาสุกได้ มันจะมองเห็นหรือสนใจกันแต่เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ส่วนตัวเสียมากกว่า”^{๖๐}

หากจะเข้าใจว่า สิ่งที่ท่านพุทธทาสพูดนั้นหมายถึงรากฐานของสังคมดังที่เราได้กล่าวมาแล้วข้างต้นก็ยังไม่เป็นปัญหา แต่ไม่ทราบที่ท่านจะหมายถึง “ระบบ” เศรษฐกิจ การเมืองในตัวเองหรือไม่ ซึ่งเป็นสองสิ่งที่ต้องแยกกัน ทั้งนี้เพราะไม่ว่าศาสนาใด อย่างน้อย

พุทธศาสนาและคริสต์ศาสนาเกิดจากประสบการณ์ชีวิตของศาสดาและศาสนิกของศาสนาเหล่านั้นในประวัติศาสตร์ที่พยายามหาทางหลุดพ้นจากทุกข์ แต่ก็ดูเหมือนว่าทั้งสองศาสนาไม่เคยเสนอ “ทฤษฎี” หรือ “ระบบ” เศรษฐกิจ การเมือง สังคม แบบหนึ่งแบบใดโดย พะตลอดประวัติศาสตร์ทั้งตะวันตกและตะวันออก เรายังไม่เคยเห็นอุดมการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม แบบคริสต์หรือแบบพุทธ สิ่งที่เป็นมาคืออิทธิพลของอุดมการณ์ศาสนาทางคริสต์ (ในยุโรป) และพุทธ (ในเอเชีย) ที่มีต่อระบบการเมืองและเศรษฐกิจของสังคมในยุคสมัยต่างๆ ไม่ว่าเราจะเรียกว่าสังคมทาส สังคมศักดินา จนกระทั่งถึงสังคมทุนนิยมและสังคมนิยมในปัจจุบัน ในอดีตเราพบว่าอุดมการณ์ทางศาสนามีบทบาทสำคัญต่อความเป็นอยู่ของปัจเจกบุคคลและความเป็นไปของสังคม ต่อมาเมื่อสังคมเปลี่ยนจากระบบศักดินาสู่ทุนนิยมและสังคมนิยมแล้วก็ปรากฏว่าศาสนาค่อย ๆ ลดบทบาทลงไปและแทบจะไม่มีอิทธิพลอีกต่อไปดังที่เป็นอยู่ในหลาย ๆ ประเทศในปัจจุบัน^{๖๑} สาเหตุประการหนึ่งก็เนื่องมาจากการปรับตัว “ไม่ทัน” ของฝ่ายศาสนาเองอยู่ในสังคม – เช่นทุนนิยมหรือเสรีนิยมประชาธิปไตยก็ดี สังคมนิยมก็ดี โดยไม่คำนึงถึงบทบาทที่แท้จริงของตนเองทั้งผู้นำศาสนาและศาสนิกจึง “ถูกกลืน” จากระบบที่ตนอยู่

๕๕ งานที่น่าสนใจที่สุดในเรื่องนี้อยู่ในวงแคบมาก งานเด่นๆ มีของ ส. ศิวรักษ์ ศาสนากับการพัฒนา ปาฐกถาขึ้นแคลร์ ทอมสันอนุสรณ์ ชุดที่ ๕ กรุงเทพฯ ๒๕๑๕ และ งานวิจัยของเสนห์ จามริก “พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน” ที่เสนอต่อที่ประชุมองค์การยูเนสโก เรื่อง ศาสนากับสิทธิมนุษยชน กรุงเทพฯ ๒๕๒๓ นอกนั้นมียานเถาของอาจารย์ ปวย อึ้งภากรณ์ เรื่อง “The Role of Ethics and Religion in National Development” Visakha Puja May 1974

๖๐ ธรรมะกับการเมือง หน้า ๓๘๘

๖๑ ความคิดที่ขยายกว้างกว่าในแนวเดียวกันใน สังคมพัฒนา ฉบับ ศาสนากับสังคมไทย ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ พ.ศ. - ม.ย. ๒๕๒๓ บทความของบัณฑิต อ่อนดี “ศาสนากับสังคมไทย” และ สังคมพัฒนา ฉบับ อุดมการณ์สังคมไทย ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๔ ก.ย. - ต.ค. ๒๕๒๓ “ปิตุสถานต์ พัทธกัณฐกรรม” เรื่อง “อุดมการณ์ศาสนากับสังคมไทย”

โดยง่าย^{๒๒} จึงยากที่จะมีใคร “ปลดปล่อย” ตัวเองให้หลุดพ้นจากแนวคิดวัตถุนิยมและระบบสังคมทั้งในความคิดและการปฏิบัติอย่างที่เราพบในตัวท่านพุทธทาสผู้ริเริ่มปฏิรูปสิ่งเก่า และวางรากฐานใหม่อีกครั้งหนึ่ง

การที่ผู้นำศาสนาและศาสนิกทั่วไปจะสำนึกในบทบาทของตนเองเป็นสิ่งที่ยาก เพราะเท่ากับการต้านกระแสสังคมที่กำลังดำเนินไปอย่างแรง สังคมซึ่งสลับซับซ้อนขึ้นทั้งในแนวคิดและโครงสร้าง ซึ่งไม่ใช่เรื่องที่จะสรุปเอาง่าย ๆ เพราะถึงจะสรุปเอาแค่สาเหตุใหญ่แห่งทุกข์ของคนและสังคม คนทั่วไปก็ยังมองไม่เห็นว่าเป็นจริงและเกี่ยวข้องกับสภาพชีวิตที่กำลังดำเนินต่อไปได้อย่างไร ในแง่ “ศรีบูรพา” ได้พูดถึงอย่างชัดเจนว่า

“ความเป็นไปในโลกจะเป็นไปในทางดีหรือร้ายก็ตาม ย่อมบังเกิดมาแต่เหตุทั้งนั้น ความทุกข์คือการรับชนความกดขี่อาชกรรม ความเสื่อมโทรมทางเศรษฐกิจ และความอดอยากยากแค้นของประชาชนที่มีอยู่ในบ้านเมืองใด พุทธศาสนาย่อมกล่าวว่ามีเหตุของมันทั้งสี่ และไม่มีสักอย่างเดียวที่จะเป็นขึ้นมาโดยบังเอิญและปราศจากความรับผิดชอบของผู้หนึ่งผู้ใด อย่างไรก็ดี ปัญหาเหล่านี้เป็นภาระของวิทยาศาสตร์สังคม ที่สนใจศึกษาค้นคว้าในเรื่องวัตถุ และชีวิตในด้านวัตถุจะพึงแก้ไข ส่วนพุทธศาสนามองเจาะชีวิตมนุษย์เข้าไปในส่วนลึกและมองเห็นสารพัดความทุกข์ทั้งอย่างหยาบและละเอียด ที่เกาะติดแน่นเป็นเนื้อเดียวกับชีวิตมนุษย์นั้นทีเดียว พุทธศาสนาได้เล็งเห็นต้นเหตุอันลึกซึ้งที่ผลักดันมนุษย์ให้แล่นเข้าไปเผชิญกับความทุกข์ทั้งมวล พุทธศาสนาได้เสนอการแก้ไขความทุกข์ทั้งมวลของมนุษย์ ด้วยการตัดต้นเหตุอันลึกซึ้งของความทุกข์ทั้งเสียอย่างเด็ดขาด เป็นการตัดชนิดที่ไม่เหลือเชื้อของความทุกข์ใหม่โอกาสได้งอกงามอีกเลย”^{๒๓}

ถ้าหากว่าวิทยาศาสตร์สังคมต้องศึกษาปัญหา “วัตถุ” ของสังคมในรายละเอียดซึ่งซับซ้อน ศาสนาก็ต้องศึกษา “ธรรมะ” ให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงเช่นกัน ซึ่งกระทำได้โดยการประสานระหว่างสองสิ่งโดยไม่ถือว่าศาสนาเป็นระยะเกี่ยวกับ “จิต” และวิทยาศาสตร์สังคมเป็นระยะเกี่ยวกับ “วัตถุ” เพราะคน-

สังคม กาย-จิต เป็นเรื่องของมนุษย์ที่จะแยกกันเช่นนั้นไม่ได้ สิ่งแก่นของศาสนาได้สอนและถ่ายทอดมานั้น เราเรียกกันว่า “อากาลิโก” คือสังขารธรรมที่มีคุณค่าและเป็นจริงทุกยุคทุกสมัย อย่างเช่นอริยสัจสี่เป็นต้น เป็นสังขารธรรมที่อยู่เหนือกาลเวลาและสถานที่ ประเด็นสำคัญไม่ได้อยู่ในนั้นเท่านั้น แต่อยู่ที่ว่าในสภาพสังคมปัจจุบัน ซึ่งไม่เหมือนกับเมื่อสองพันห้าร้อยปีก่อนสังขารธรรมเหล่านั้นจะมีคุณค่าและความหมายแก่คนในปัจจุบันได้อย่างไร

ท่านพุทธทาสได้ริเริ่มการเข้าถึงปัญหานี้ได้อย่างดี ในเมื่อท่านยกประเด็นปัจเจกบุคคลกับสังคมประชาธิปไตยกับสังคมนิยมขึ้นมาพูด ท่านชี้ให้เห็นว่าโดยธรรมชาติแล้วไม่มีอะไรที่เป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล ทุกอย่างล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องของการอยู่ร่วมกันหรือเรื่องทางสังคมทั้งสิ้น นั่นคือการสัมผัสกับปัญหาโครงสร้างและระบบทั้งหมดของสังคม แม้จะไม่ลงไปในรายละเอียด แต่ก็เป็นการริเริ่มที่ต้องมีคนพัฒนาความคิดต่อไป เพราะในระบบสังคมที่เป็นอยู่คนทั่วไปเข้าใจว่าศาสนาเป็นเรื่องส่วนบุคคล เป็นเรื่องที่แต่ละคนแสวงหาความหลุดพ้นจากทุกข์ โดยเฉพาะหวังเอาความหลุดพ้นในชาติหน้า ซึ่งก็เป็นผลอย่างหนึ่งของระบบเสรีนิยมซึ่งทำให้คนถือเอา “ตัวใครตัวมัน” ในทุกเรื่อง โดยที่คนจำนวนมากไม่เข้าใจว่าผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม เข้ามามีการทำงาน การรวมตัวเพื่อผลประโยชน์ของตนเองอย่างเป็นระบบเพียงไร จิตสำนึกของการรวมพลังรวมกลุ่มเพื่อต่อรองอำนาจเพื่อแก้ปัญหาในสังคมในระดับประชาชนคนธรรมดาซึ่งไม่มีพร้อมน้อยที่สุด การกอบโกย การกดขี่เอาเปรียบจึงมีช่องทางอยู่มากมาย

การสำนึกในเรื่องนี้ยังต้องใช้เวลานาน แต่อย่างน้อยมีคนเปิดทางและนำทางอย่างท่านพุทธทาสก็น่า

๒๒ ดูบทความของผู้เขียน “ศาสนากับปัญหาในสังคมปัจจุบัน” ใน ศีลธรรมกับศาสนาของโลก รายงานการประชุมทางวิชาการ ธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ ๒๕๒๓ หน้า ๕๘-๘๒

๒๓ “ศรีบูรพา” ศรีบูรพาสนทนาเรื่องพุทธศาสนาและอุดมธรรม รวมเล่มครั้งที่สามโดยชมรมพุทธศึกษา กรุงเทพฯ ๒๕๒๒ หน้า ๑๕

จะมีการดำเนินการต่อไปได้ในระดับการปฏิบัติ ซึ่งก็มีแนวโน้มว่ากำลังดำเนินไปและพอมีความหวังเมื่อเราพบว่า พระภิกษุจำนวนไม่น้อยในจำนวนสองแสนกว่ารูปในสังคมไทยปัจจุบันกำลังมีส่วนร่วมในการ “พัฒนา” โดยการเป็นผู้นำชุมชน รวมกลุ่มชาวบ้าน และทำประโยชน์ในการแก้ปัญหาของท้องถิ่น^{๖๔} แต่เนื่องจากสำนักดังกล่าวยังไม่สมบูรณ์ เพราะผู้นำศาสนาดังกล่าวยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาสังคมในเรื่องโครงสร้างและระบบ การแก้ปัญหาดังกล่าวจึงยังเป็นไปในลักษณะของการสะเคราะห์ หรือไม่เช่นนั้นก็ทำให้เกิดความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ แต่ไม่เกิดการ “พัฒนา” ที่แท้จริง คือการเติบโตทางคุณภาพชีวิต ความสมดุลระหว่าง “วัตถุ” กับ “จิตใจ” ไม่ไปพร้อมกันสรุปอย่างที่ท่านพุทธทาสได้บอกไว้ก็จะต้องพูดว่า เพราะการพัฒนาดังกล่าวไม่มีรากฐานอยู่ที่ธรรมะอย่างแท้จริง

นี่ก็แสดงให้เห็นเป็นอย่างดีว่า อุดมคติกับความเป็นจริงนั้นเป็นสองสิ่ง เป็นการยากที่จะทำให้อุดมคติเป็นจริงได้ เพราะศาสนาที่ “เชียวชาญ” ในแง่และด้านของตนเอง ขณะที่เรื่องของการดำเนินการในทางปฏิบัติในสังคมเป็นเรื่องที่ต้องอาศัย “วิชาการทางโลก” เข้าช่วย เพราะนั่นคือสนามและที่ที่เขา “เชียวชาญ” มากกว่า

การสืบทอดเจตนารมณ์ของท่านพุทธทาส

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วตอนต้นว่า ท่านพุทธทาสเป็นผู้นำทางความคิดด้านศาสนาที่เด่นที่สุดคนหนึ่ง ตั้งแต่มีการเปลี่ยนระบอบการปกครองมา อิทธิพลทางความคิดของท่านมีทั้งทางตรง โดยมีลูกศิษย์จำนวนมากที่ได้สืบทอดเจตนารมณ์ของท่านในทางความคิดและการปฏิบัติ ซึ่งมีทั้งฆราวาสและพระภิกษุ นอกนั้นก็เป็นที่อิทธิพล “ทางอ้อม” โดยมีผู้ที่อ่านข้อเขียนหรือหนังสือรวมปาฐกถาของท่าน หรือไปเยี่ยมเยียนท่านที่สวนโมกข์ ชื่อของบุคคลต่าง ๆ ก็เป็นที่รู้จักกันดี เช่น เขมานันท์ภิกษุ (รุ่งอรุณ ณ สนธยา) พระโพธิ์รักษ์ (แห่งสันติอโศก) “ศรีบูรพา” ส. ศิวรักษ์ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล เป็นต้น

สิ่งที่ท่านพุทธทาสให้แก่บุคคลเหล่านั้นคือแนว

ความคิดและแบบชีวิตอันเป็นการปฏิรูปของท่านเอง ท่านเป็นผู้ริเริ่มเปิดทางใหม่เพื่อนำเอา “สิ่งเก่า” มาปรับปรุงให้เข้ากับสภาพที่เป็นจริงในสังคมปัจจุบัน ในแง่หนึ่งเป็นการ “ทำลาย” กรอบเดิมของ “อนุรักษนิยม” ทางความคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนาและการปฏิบัติแบบชาวบ้าน ซึ่งผสมผสานระหว่างพุทธศาสนากับประเพณีและไสยศาสตร์ท่านเป็นผู้ให้ “แสงสว่าง” (insight) ใหม่ ให้ความหมายใหม่ รวมทั้ง “พลังใหม่” ในการพัฒนาแนวความคิดจนกระทั่งมีคนพูดถึง “สำนัก” ท่านพุทธทาสและถือว่าท่านเป็น “สถาบัน” หนึ่งไปแล้ว ซึ่งโดยข้อเท็จจริงแล้วท่านเองไม่เคยมีเจตนาที่จะตั้ง “สำนัก” อะไรทั้งสิ้นไม่เคยมีการจัดระบบขอบข่ายงาน การประสานกับลูกศิษย์และผู้ขึ้นขอบในแนวคิดของท่านแต่อย่างใด เหมือนกับที่ “สำนัก” บางสำนักหรือ “สถาบัน” ต่างๆ ทำกัน จึงเห็นได้ว่าแนวความคิดของลูกศิษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อมของท่านจึงไม่เหมือนกันทั้งหมดทีเดียว มีการพัฒนาความคิดของท่านไปในแนวทางต่าง ๆ และวิธีการต่าง ๆ ทั้งนี้โดยรักษาเจตนารมณ์แห่งการปฏิรูปศาสนาให้มีความสำคัญสำหรับสังคมไว้

ในเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนากับสังคม นอกจากท่านพุทธทาสแล้วยังมีผู้ที่มีแนวคิดที่คล้ายคลึงกันที่มองปัญหาออกมาเป็นระบบมากกว่า ทั้งที่เป็นคนไทย เช่น พระราชวรมณี (ประยูร)^{๖๕} หรือต่างชาติเช่น Schumacher ผู้เขียน *เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ* (Small is Beautiful) นอกนั้นในปัจจุบันนี้เองทางราชการโดยกระทรวงศึกษาธิการก็พยายามนำเอาพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องกับการพัฒนาการศึกษาและวัฒนธรรม รวมทั้งสังคมทั้งหมด กรมโครงการประยุกต์พุทธศาสนาให้เข้ากับระบบเศรษฐกิจการเมือง สังคม การศึกษา โดยโครงการนี้เพิ่งจะเริ่มต้นศึกษากันในบั้นเอง ซึ่งจะต้องคอยดูถึงผลที่จะออกมาว่า การประยุกต์จะเป็นไปในรูปแบบใด ซึ่งเราก็คงไม่สามารถและไม่จำเป็นต้องอ้างว่า ทั้งหมดนี้เป็นเพราะ

^{๖๔} ดู ความเคลื่อนไหวทางแนวคิดและการปฏิบัติของพระภิกษุกับการพัฒนาสังคมใน พระสงฆ์กับการพัฒนาหมู่บ้าน รายงานสัมนานปี ๒๕๒๒ ณ สำนักธรรมวิชัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ก.ค. ๒๕๒๒

^{๖๕} ดูเชิงอรธธข้อ ๕๘.

“บาร์มี” หรือความคิดริเริ่มของท่านพุทธทาส อาจเป็น กระแสของประวัติศาสตร์เองที่ทำให้ต้องหาวิธีการทั้งหลายที่เป็นไปได้ “เพื่อความอยู่รอด”

อย่างไรก็ดี มีสัญญาณและแนวโน้มในทางที่ดีที่ว่า ความสนใจศาสนา-เพื่อสังคมมีมากขึ้น มีความพยายามศึกษาค้นคว้า วิจัยและตีความ แต่อย่างไรก็ดี เราจะพบว่า ยังไม่มีการพัฒนาที่เด่นชัดออกมาจริง ๆ ส่วนใหญ่ (นอกจาก “พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน” ของ เสน่ห์ จามริก)^{๖๖} “ยังมุ่งการวิจัยตีความข้อหลักธรรมคำสอนโดยไม่มีความสัมพันธ์กับปัญหาสังคม หรือถ้าจะมีก็มีทิศทางที่ไม่ชัดเจน เช่นเรื่อง “กรรมร่วม” ในพุทธศาสนา”^{๖๗}

จากประเด็นนี้เองที่เราควรหันไปดูสถานการณ์ในศาสนาอื่น และอิทธิพลของศาสนาในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม เพื่อทำให้สังคมมีสันติสุขยิ่งขึ้น ในที่นี้เรากำลังพูดถึงศาสนาคริสต์ ศาสนาซึ่งมีอิทธิพลมากที่สุดในประวัติศาสตร์ของตะวันตก ในเรื่องการเมือง เศรษฐกิจและสังคม จนกระทั่งถูกนำไปเผยแพร่ทั่วโลก ทั้งโดยอำนาจของผู้ล่าเมืองขึ้นและโดยพลังของบรรดามิชชันนารี จากการวิเคราะห์ทางสังคมวิทยาและประวัติศาสตร์เราจะพบว่า^{๖๘} คริสต์ศาสนาเป็นศาสนาของชนชั้นสูง ชนชั้นปกครองที่มีอำนาจในอาณาจักรต่าง ๆ ทั้งก่อนและหลังจากได้รับเอกราช และประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลาย การนับถือศาสนาก็เป็นแบบประเพณี ในประเทศตะวันตกเอง โดยเฉพาะในยุโรป ได้มีวิวัฒนาการด้านหลักธรรมคำสอน โดยการตีความตามแนวและ “สำนัก” ต่าง ๆ โดยการแตกแยกออกเป็นนิกายต่าง ๆ หรือโดยการพิจารณาจากภายในคริสตศาสนาเองเมื่อสถานการณ์เปลี่ยนแปลง เช่นการปรับปรุงคำสอนทางศาสนาให้เข้ากับสถานการณ์ในยุโรปเมื่อปลายศตวรรษที่แล้ว ที่หลายคนเข้าใจว่าเป็นทางเสนอทางออก “ที่สาม” ต่อสถานการณ์ที่กำลังสับสนด้วยอิทธิพลของทุนนิยมและสังคมนิยมของมาร์กซ์ “ทางที่สาม” นั้นได้ก่อให้เกิดขบวนการปฏิรูปต่าง ๆ ขึ้นมา ตั้งแต่พรรคการเมือง (คริสเตียนดีโมเครต) ขบวนการกรรมกร (วาย ซ์ คับเบิลยู) รวมทั้งมูลนิธิสมาคมและกลุ่มต่างๆอีกมากมาย แต่กระนั้นก็ยังพบว่า “ทางที่สาม” โดยรูปแบบจริงแล้วไม่มี ที่เป็นจริงก็คือสังคมทุนนิยมศาสนาคริสต์เหล่านั้นยัง

มีโครงสร้าง “ทุนนิยม” อยู่เช่นเดิม และก็เป็นอยู่เช่นนั้นจนกระทั่งทุกวันนี้ (แม้บางประเทศจะมี “สี” ของสังคมนิยมอยู่ แต่โดยโครงสร้างแล้วก็ยังเป็นสังคมนิยมจริง ๆ ไม่)

ส่วนประเทศโลกที่สามนั้น การเปลี่ยนแปลงเริ่มขึ้นเมื่อประมาณ ๒๐ ปีหลังนั่นเอง เมื่อการต่อสู้ทางการเมืองในอเมริกาได้เริ่มคลี่คลาย แนวความคิดทางศาสนาได้เริ่มมีบทบาทอีกครั้งหนึ่งและสำคัญอย่างยิ่ง เมื่อมีการตีความศาสนาในแนวที่ “สนับสนุน” การต่อสู้ นั่นก็คือที่เกิดของ “เทวศาสตร์แห่งการปลดปล่อย” (Theology of Liberation) ซึ่งเกิดจากการไตร่ตรองและการตีความของนักคิดชาวเปรูผู้หนึ่ง ชื่อ G. Gutierrez ^{๖๙} หลักสำคัญของการตีความนี้ก็เหมือนกับนักปฏิรูปและนักปฏิบัติทางศาสนาทั้งหลายที่จะกลับไปสู่คำสอนดั้งเดิม โดยการวิเคราะห์ให้เห็นว่า พระเจ้าคือพระเจ้าของผู้ถูกกดขี่ พระเจ้าผู้เที่ยงธรรม ผู้เมตตากรุณา พระเยซูคริสต์เองได้ใช้ชีวิตของพระองค์เพื่อทำให้เกิดความผาสุกในสังคม ขจัดการเบียดเบียน เอาผิดเอาเปรียบ และยอมแม้กระทั่งสละชีวิตเพื่อความเป็นธรรม สิ่งที่ทำให้คน

๖๖ ดูเชิงอรรถข้อ ๕๘.

๖๗ “กรรมร่วมในพุทธศาสนา” เป็นทัศนะหนึ่งของสุนทร ฌ. รั้ง ที่เสนอต่อที่ประชุมชมโปเชียมปรัชญาและศาสนา พ.ศ. ๒๕๒๓ ดูเอกสารประกอบการประชุมนี้

๖๘ การวิเคราะห์แนวนั้นเห็นชัดในงานของฟรังซ์ ชูฮาร์ท ศาสนากับสังคมเอเชีย แปลโดย บัณฑิต อ่อนคำและเสรี พงศ์พิศ (ขณะที่เขียนบทความนี้หนังสือเล่มนี้กำลังอยู่ระหว่างการจัดพิมพ์ โดยสำนักพิมพ์ธรรมศาสตร์)

๖๙ ผู้ให้ความคิดริเริ่มเรื่องเทวศาสตร์แห่งการปลดปล่อยเป็นบาทหลวงชาวเปรู เป็นศาสนาจารย์ที่ปรักษานักศึกษาในมหาวิทยาลัยที่เปรู ท่านอ้างเสมอว่า แนวคิดต่าง ๆ ไม่ใช่ของท่านคนเดียว แต่เกิดจากการคิด วิเคราะห์ วิพากษ์ วิจัยร่วมกันระหว่างกลุ่มนักศึกษาและกลุ่มประชาชนหลาย ๆ กลุ่มเกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงในประเทศนั้น หนังสือของท่านซึ่งถือได้ว่าเป็นหนังสือ “คลาสสิก” เกี่ยวกับแนวคิดนี้คือ A Theology of Liberation, History Politics and Salvation, Orbic Books, New York, 1973

และสังคมต้องทนทุกข์ทรมานก็สืบเนื่องมาจากบาป หรือ ความผิดชั่วร้ายทั้งหลายอันเนื่องมาจากกิเลสตัณหาต่าง ๆ ประเด็นหลังนี้เองที่มีความสำคัญ เพราะที่ผ่าน ๆ มา ชาวคริสต์มุ่งอยู่แต่การชำระตนจากบาป “ส่วนตัว” เพื่อจะได้ไปสวรรค์ ไม่เคยเห็นความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติ ศาสนาที่แท้จริงกับปัญหาสังคมเลย เทวศาสตร์แห่งการปลดปล่อยชี้ให้เห็นว่า “บาปสังคม” นั้นหมายถึงอะไร บาปสังคม การกระทำความผิดต่อความรัก ความยุติธรรม อย่างเป็นระบบ ทำให้เกิดโครงสร้างสังคมที่กดขี่ เบียดเบียน เอารัดเอาเปรียบ ทำให้คนหมดศักดิ์ศรีความเป็นคน ฉะนั้นหากจะชำระตนให้หลุดพ้นจริงๆ แล้วจำเป็น ต้องชำระทั้งบาป “ส่วนตัว” และบาป “สังคม” ในเวลาเดียวกัน จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงโครงสร้างที่ไม่เป็นธรรมนั้น

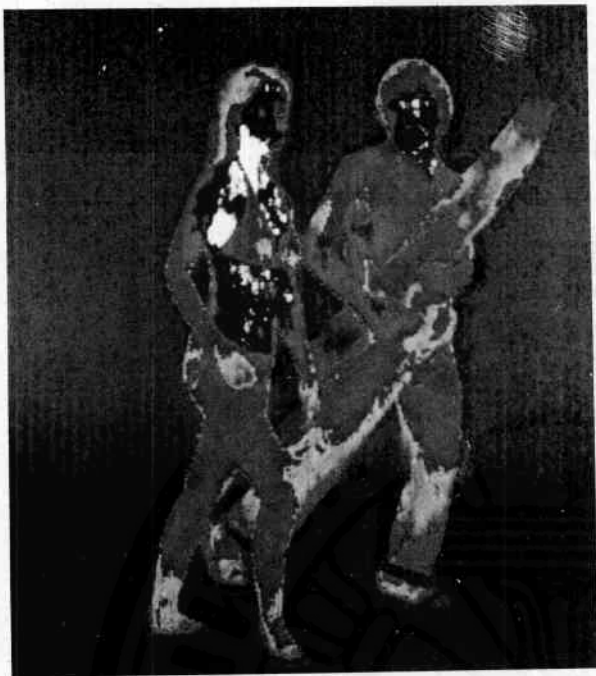
แนวคิดของเทวศาสตร์แห่งการปลดปล่อยเป็น แนวที่เกิดจากประสบการณ์ชีวิตจริงๆ ของประชาชนชาวอเมริกาใต้ เป็นข้อสรุปได้ออกมาแบบอุปนัย (inductive) ไม่ใช่มาจากสูตรสำเร็จหรือคำตอบที่มีอยู่พร้อมแล้วที่เป็น แบบนิรนัย (deductive) แนวคิดนี้เน้นให้มีการวิเคราะห์ ปัญหาสังคมของแต่ละแห่งในระบบโครงสร้างทั้งหมด เพื่อจะสามารถหาวิถีทางเพื่อการปฏิบัติ เหมือนกับคนไข้ ที่จำต้องหาสาเหตุของความเจ็บไข้ ซึ่งอาจไม่เพียงพอที่จะให้เพียงแต่ยาแก้ปวด แต่จำเป็นต้องผ่าตัด ผ่าตัด ในโครงสร้างทั้งหมด

เทวศาสตร์แห่งการปลดปล่อยไม่ได้ใช้ “วิธีการทางศาสนา” เพื่อวิเคราะห์โครงสร้างสังคมแต่ใช้วิธีการทางสังคมศาสตร์โดยประสานกับรากฐานแห่งธรรมะที่ได้รับการตีความใหม่นั้น ผลที่เกิดขึ้นในระยะ ๒๐ ปีที่ผ่านมา นั้นเราเห็นแล้วว่า ประชาชนชาวอเมริกาใต้ หลายกลุ่ม หลายขบวนการ รวมทั้งกลุ่มและสถาบันทางศาสนา (เช่นในนิกายกัวและแอลซัลวาดอร์) ได้ร่วมมือกันต่อสู้ ความไม่เป็นธรรมในสังคมของตนอย่างไร ทั้งหมดนี้ พวกเขาถือว่า เป็นการแสดงออกของความเป็นชาวคริสต์ ที่แท้จริง การต่อสู้ยืนหยัดอยู่บนพื้นฐานของหลักธรรมทางศาสนาโดยแท้

บทเรียนการต่อสู้ของอเมริกาใต้ได้แพร่หลายไป สู่ส่วนอื่น ๆ ของโลก เช่น ที่ฟิลิปปินส์และเกาหลีใต้

(กรณีของ คิม จี อิล กวีคาธอลิกผู้ต่อสู้เพื่อความเป็นธรรม ในสังคม) ได้ปลุกคนจำนวนมากให้ตื่นขึ้นมีสำนึกใน พลังอำนาจของตนเอง และรู้ด้วยว่า การแสดงตนเป็น ศาสนิกที่แท้จริงนั้นไม่ใช่เรื่อง “ส่วนตัว” แต่เป็นเรื่องการต่อสู้ทางสังคม เพราะหากสังคมไม่เป็นธรรม มีการเบียดเบียน กดขี่กันเช่นนั้น เราจะบอกว่าเป็น ศาสนิกที่เชื่อในกฎแห่งความรักและความยุติธรรมได้อย่างไร การรวมตัว การศึกษาวิเคราะห์ การจัดระบบ และแสวงหาหนทางในการต่อสู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม ไปสู่สังคมที่เป็นธรรมจึงเกิดขึ้น

ที่กล่าวมาทั้งหมดเกี่ยวกับคริสตศาสนานี้เป็น เพียงตัวอย่างหนึ่งที่เราสามารถเปรียบเทียบกับสภาพการณ์ ในสังคมไทยปัจจุบันได้ ทั้งนี้เพื่อจะได้เรียนรู้สิ่งที่ได้จาก กันและกัน เพราะศักยภาพของคนไทยหรือชาวไทยที่เป็นพุทธบริษัทนั้นมีอยู่แล้ว แต่เรายังไม่ได้ “พัฒนา” ให้ไปสู่การปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมเท่านั้น ที่เป็นเช่นนั้นอาจ เป็นได้ทั้งแรงจูงใจจากหลักการทางศาสนาที่ยังไม่แรงเพียงพอ การตีความ การวิเคราะห์ การหาแนวทาง การจัด ระบบ การรวมกลุ่มยังไม่ได้ทำกันอย่างจริงจัง ประสิทธิภาพของพลังกลุ่มทางศาสนาจึงยังอ่อน เงื่อนไขทาง ประวัติศาสตร์เองอาจยังไม่พร้อม อย่างไรก็ตาม เงื่อนไข เป็นสิ่งที่เราต้องสร้างขึ้นมาเอง ท่านพุทธทาสได้ทำหน้าที่ของท่านอย่างดีที่สุดแล้ว ได้วางรากฐานที่แน่น รอที่จะให้มีการสืบต่อเจตนารมณ์ดังกล่าว ซึ่งการพัฒนาความคิดของท่านจำต้องออกมาจากประสบการณ์ชีวิตจริงๆ จากการปฏิบัติจริง ๆ ของประชาชนผู้ถูกกดขี่เอง จากฉนวนาสซึ่งร่วมอยู่ในขบวนการการต่อสู้ จากกลุ่มคนที่มี จิตสำนึกและกำลังปฏิบัติศาสนาในสังคมตามนัยนิจจริง ๆ สิ่งที่เราพึงเฝ้าถอดมา ทว่าด้วยศาสนาในแง่ปรีชา ปฏิบัติและปฏิเวธนั้นจำต้องให้ออกมาในรูปของการ “ตัด กิเลส” ทางสังคม คือ การต่อสู้เพื่อขจัดความไม่เป็น ธรรมทั้งหลายที่มีอยู่อย่างเป็นโครงสร้างและระบบ เวลานี้ เรามีก่ออุดมคติ แต่ยังไม่มีความเป็นรูปธรรม ซึ่งจะ ไม่เกิดขึ้นหากไม่มีการปฏิบัติ เทวศาสตร์แห่งการปลด ปล่อยไม่ได้พัฒนามาจาก “เบื้องบน” แต่มาจาก “ข้าง

ล่าง” จากสภาพที่เป็นจริงของประชาชนผู้ทนทุกข์^{๑๐} ประเด็นจึงอยู่ที่การปฏิบัติเพื่อพัฒนา “ทฤษฎี” ไม่ใช่ตรงกันข้าม ทฤษฎีหรือแนวคิดที่มาจากประชาชน จากสภาพที่เป็นจริงของเขาเท่านั้นจะเป็นที่ยอมรับฟังและสัมผัสกับจิตใจของพวกเขา จะสามารถปลุกจิตสำนึกของพวกเขาได้และเมื่อถึงเวลานั้นพลังการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ก็ย่อมเพิ่มขึ้น และการที่ประชาชนจะมีอำนาจเหนือชะตากรรมของตนเอง มีอำนาจในสังคมและประวัติศาสตร์ก็จะเป็นจริงขึ้นมาได้ ไม่ว่าระบบที่ออกมาจะเป็นระบุมิเกลสังคมนิยมประชาธิปไตย เผด็จการหรือระบบอะไรก็ได้ที่จะทำให้ให้เกิดความผาสุกแท้จริง

๑๐ งานที่น่าสนใจในแนวนี้อีก เมื่อชาวนาฬิปปินส์ชุดที่บันทึก อ่อนด้าแปลจาก **The Peasant Theology** ของฬิปปินส์ เป็นการไตร่ตรองของคนระดับ “รากหญ้า” ที่เห็นความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมกับปัญหาชีวิตประจำวันของตนเองซึ่งกำลังดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดในสังคมที่เต็มไปด้วยความไม่เป็นธรรม หนังสือเล่มนี้เป็นแรงกระตุ้นอันหนึ่งที่นำจะเกิดผลตามมา เมื่อใครสักคนจะเขียน “เมื่อชาวนาฬิปปินส์” บ้าง ซึ่งผู้เขียนน่าจะเป็นคนหนึ่งเข้าร่วมขบวนการต่อสู้กับชาวนาฬิปปินส์ และมองปัญหาสังคมโดยสัมพันธ์กับหลักธรรมของพุทธศาสนา

ปัญหาเรื่องความยุติธรรมคืออะไร (What Is Justice?) เป็นปัญหาที่ถกเถียงกันมากในปัจจุบัน สำหรับนักปรัชญาสังคม เช่น จอห์น รอลส์ (John Rawls) ยอมรับหลักการในเรื่อง “ความยุติธรรม” ว่าเป็นเสมือนคำที่เราให้ข้อเพื่อตัดสินคุณค่า (Judgement of Value) ของกิจกรรมหรือการกระทำของบุคคลในสังคม สังคมจำเป็นต้องมีหลักหรือกฎเกณฑ์ของความยุติธรรม เพื่อผลประโยชน์ในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของมนุษย์ในสังคม ดังนั้น หลักแห่งความยุติธรรมจึงเป็นเสมือนเกมส์ที่มนุษย์กำหนดขึ้น ผู้เล่นคือคนที่อยู่ในสังคม หลักแห่งความยุติธรรมนี้ต้องได้รับการเคารพ และเชื่อฟัง ตลอดจนปฏิบัติตาม หลักการจึงจะมีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ

ทฤษฎีเรื่องความยุติธรรมในแนวนี้นั้น ต่างไปจากความคิดของนักปรัชญาในอดีต เช่น เพลโต ความยุติธรรมของเพลโต (Platonic Justice) ใน *อุดมรัฐ* (Republic) เป็นความยุติธรรมที่มีอยู่ในลักษณะนามธรรม เป็นรูปแบบ (Ideal or Form) เป็นสัจธรรมที่จะถูกค้นพบได้ด้วยปัญญา (Intellect or abstract thinking) ความยุติธรรมจึงเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือเหตุผลทางตรรกะ (Pseudorationalistic) ซึ่งเฉพาะผู้มีปัญญาเท่านั้นจึงจะพบสัจธรรมนี้

ความยุติธรรมตามทฤษฎีของนักปรัชญาปัจจุบันมีผลเฉพาะในสังคมมนุษย์เท่านั้น ดังที่ศาสตราจารย์โนซิก (Professor Nozick) กล่าวว่า “รัฐเป็นเครื่องมือที่ดีที่สุด ที่จะทำให้ขบวนการยุติธรรมมีผลสำเร็จ และมีทางเป็นไปได้”^{๑๑} ดังนั้น เราจะพบว่า “ความยุติธรรม” ไม่สามารถบรรลุถึงเป้าหมายได้มากนัก ถ้าปราศจากสังคมหรือรัฐ ความยุติธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์แสวงหาและพบได้แต่เฉพาะในรัฐหรือสังคมเท่านั้น

เมื่อความยุติธรรมเป็นสิ่งที่พบได้แต่เฉพาะในสังคมเท่านั้นเราอาจกล่าวได้ว่า มนุษย์เป็นผู้สร้างผู้สร้างผู้ให้ และเป็นผู้รับผลที่จะเกิดจากการใช้หลักความยุติธรรมนั้น ทฤษฎีเกี่ยวกับความยุติธรรมในสมัยปัจจุบันมุ่งผลไปในรูปของความยุติธรรมทางสังคม

๑ Steven Lukes, **Essay in Social Theory**, (London : Macmillian Press, 1977) p. 193.